

Çmimi: 400 Leka

Krijimtaria
e
rindasve

Shqipëria çka qenë, çështë e çdo të bëhet

Shërbimet e Kombit
Krijimtaria e Rindasve

SAMI
FRASHËRI

Shqipëria
ç'ka qenë, ç'është
e çdo të bëhet

SHTYLLAT E KOMBIT
Krijimtaria e Rilindasve

Sami Frashëri
Asdreni
Ndre Mjeda
Serembe
Gjergj Fishta
De Rada
Gavril Dara
Fan Noli
Faik Konica
Çajupi
Pasho Vasa

Titulli : "Shqipëria ç'ka qenë,
ç'është, ç'do të bëhet"

Autori : Sami FRASHERI

Përgatiti për shtyp:

Metin & Rejnald LLESHI

Kopertina: Arben ÇELA

Përpunimi grafik: Alba JANAQI

Realizoi botimin: Ali LLESHI

Shtyp: Reklama Cel. 0692081581

**SAMI FRASHËRI
(1850-1900)
JETA DHE VEPRRA**

Sami Frashëri është ideologu më i shquar i lëvizjes sonë kombëtare. Si udhëheqës ideologjik, demokrat, mendje e ndritur prej dijetari, ai mbetet një nga personalitetet më të rëndësishëm të Rilindjes.

Vëllai më i vogël i Abdylit e i Naimit, ai lindi në Frashër më 1850, ku mori edhe mësimet e para. Më 1871 mbaroi gjimnazin "Zosimea" në Janinë, mësoi gjuhë të vjetra e të reja dhe u pajis me një kulturë të gjerë. Më 1872 shkoi në Stamboll për punë dhe atje u lidh menjëherë me patriotë shqiptarë, me Pashko Vasën, Jani Vreton, Ismail Qemalin, Kristoforidhin, Hoxha Tasinin etj. Samiu u dallua shumë shpejt midis tyre dhe, me formimin e shoqërisë së Stambollit, u zgjodh kryetar i saj, ndonëse ishte nga më të rinjtë. Gjer në fund të jetës ai mbeti udhëheqësi kryesor i kësaj shoqërie.

Samiu ishte njeri me horizont të gjerë dhe dha ndihmesë të shquar për kulturën turke. Drejtoi disa gazeta turqisht, ku mbrojti edhe të drejtat e kombit shqiptar. Botoi në turqisht edhe një varg veprash letrare e shkencore. Ndër këto janë disa vepra themelore, si: i pari fjalor i plotë etimologjik i turqishtes, si dhe e para enciklopedi turke e historisë dhe e gjeografisë në gjashtë vëllime. Ai shkroi në turqisht dramën "Besa" me subjekt shqiptar, bëri përkthime nga letërsia botërore etj.

Veprat e Samiut në turqisht përshkrohen nga ide iluministe dhe godasin obskurantizmin fetar të Perandorisë Osmane. Me to ai i sillte ndihmesë të vlefshme mendimit përparimtar. Duke goditur bazat e pushtetit feudal të sulltanëve ai i ndihmonte njëkohësisht edhe popullit të vet në luftën për liri, edhe popullit turk në luftën për përparim.

Krijimtaria e Samiut në gjuhën shqipe është e lidhur tërësisht me idealet e lëvizjes kombëtare për çlirim, me nevojat e shkollës e të kulturës kombëtare. Pa dyshim ai është një nga themeluesit e saj. Për shkollat e para shqipe Samiu botoi këto vepra: "Abetare e gjuhës shqipe" (1886), "Shkronjëto e gjuhës shqipe" (1886) dhe "Shkronja" (1888). Hartoi edhe një fjalor të gjuhës shqipe, që nuk i dihet fati.

"Shqipëria ç'ka qënë, ç'është dhe ç'do të bëhet?" është një nga veprat madhore të Rilindjes, manifesti politik e ideologjik i saj. U botua në Bukuresht më 1899, në prag të ngjarjeve të mëdha që do të çonin në fitoren e pavarësisë.

Për këtë, shqiptarët duhet të ishin të pregatitur, të kishin programin e luftës dhe të ndërtimit të shtetit të ri. Duke përgjithësuar përvojën e gjeratëhershme të lëvizjes kombëtare, kjo vepër e plotësonte më së miri këtë mision.

SHQIPËRIA ÇKA QËNË, ÇËSHTË DHE Ç'DO TË BËHET?

KRYE E PARË Ç'KA QËNË SHQIPËRIA?

I Pelasgëtë

Shqipëri i thonë gjithë ati vëndi, tek rrinë shqiptarëtë. Shqiptarëtë janë m'i vjetër' i kombeve t'Evropësë. Duketë që këta erdhë më parë se gjithë prej mezit t'Azisë n'Evropë; edhe këta prunë në këtë vënt ditjen' e të bërit shtëpi në mur si edhe diturin' e të lëruarit, të mbjellit e të korrurit; se ata njerëz, që gjendeshin më parë tyre n'Evropë, ishinë t'egërë nëpër pyje e nëpër shpella duke ushqyerë me pemëra t'egëra e me mish gjahu. P'andaj prindërëtë tanë të vjetërë u quajtënë arbënë, fjalë të cilënë na toskëtë, pas zakonisht tënë që bëjmë "n në r", e këthyemë në abërë, si e përdorim edhe sot. Do-me thënë ky komp kaq' e vjetërë thuheshë që m'atëherë arbënë a arban, do-me-thënë ata që punojnë arënë, që korrin' e mbjellinë. Këtë fjalë romanëtë e kanë kthyerë më alban duke thënë edhe vendit të tyre Albania, si e thonë edhe sot evropjanëtë. Greqt' e pastajmë na thanë arvanit, duke këthyerë prapa "l-në në r", dhe nga kjo fjalë e greqet tyrgitë kanë bërë fjalënë arnaut, si na quajn' edhe sot. Po na vetë fjalënë arbënë e kemi përrethuarë vetëm në një farë të kombit tonë, të cilën' e themi edhe lap, edhe kombi i tërë ka marrë emrin shqipëtarë, zogut të bekuarë të Hyjit, qi falëshinë prindërt' e vjetërë tanë, edhe të cilit fytyrënë e kishimë edhe në flamurt. Po kjo fjalë duket të mos jetë shum' e vjetërë a të mos ketë qënë që në kryet e përgjithçime, se vëllezërit tanë, që rojnë jashtë Shqipërisë, n'Itali, në Greqi e gjetkë nuk' e dinë, po quhenë edhe sot arbërë.

Më të vjetërtë prindërt' tanë bota i quajnë pelasgë, fjalë e mbeturë nga prindret tanë më të pastajmë, të cilëtë quaninë

më të parët e tyre plak e pleq. Sido të jetë, ky komp kaq' i vjetërë e kaq' i vjeturë për istorit ka qënë i shumë' e i fortë e i përhapunë nëpër gjith' Evropët e Lindjesë. E tërë Sinisi' e Ballkanit edhe përtej Tunësë, Ungaria, Kroatia etj. Si edhe Greqia e gjithë anët' e perëndimit t'Azisë së Vogëlë, do-me-thënë t'Anatollit, ishinë vënd' i pelasgëvet, shqiptarëvet të vjetër, ca nga këta pelasgë u hodhë përtej den' Adriatik, n'Itali; etrusqitë, llatinëtë e të tjerë kombe t'Italisë janë prej farës' së pelasgëvet.

Më pastaj erth një komp i vogëlë, q'i thoshin helen a grek, e zu vënt në Greqi nëpër nisit të Pellgut Egje e nëpër anët të detit rotull, duke përzënë pelasgëtë andej a duke përzjerë me ta. Po edhe këta helenë, q'erdhë n'atë vëndë, ishinë prej fare me pelasgëtë, si edhe shqetë, gjermanëtë, gjellët a galëtë e tjerë kombe t'ardhurë ng'Asia, të cilëtë thuhënë gjithë bashkë arianë, fëmij' e madhe, që përpushtohen edhe perësëtë, indianëtë e tjerë kombe t'Azisë. Po llatinëtë janë më t'afërë nga të gjithë me na shqiptarëtë; p'andaj edhe gjuha jonë i ngjan me na shqiptarëtë e gjuhëvet, që janë ndarë prej asaj, si italishtja, francishtja, etj.

Pelasgëtë kishinë një besë të bukur' e vjershtëtore. Besoninë gjithë shenjat' e natyrësë e trupet' e qjellit; i faleshinë djellit, hënës, yjeve të mëdhenj, qiellit, revet, erësë, detit e të tjerave. Vetëtima, gjëmimi, rufeja e gjithë shenjat' e natyrësë ishinë të shenjtëruara në syt e tyre. Zjarrë e kishinë në shumë nder e më ca vëndë s'e shuanin kurrë. As në qeverit, as në besët nukë doninë një vetë, që bën çdo, po u kish ënda këshillën' e kuvendin' e shumëve. Kjo besë të cilënë greqt' llatinëtë e xgjermanët e xbukuruanë më teparë, është edhe sot n'Evropë e në gjithë botët e qytetëruarë bes' e vjershtëtarëvet, të cilëtë, në këtë gjejnë bukurin' e shiënë, q'u duhetë. Kjo besë që thuhetë mythologji, është bes' e të parëvet prindër tanë, pelasgëvet.

Pelasgëtë, pas vëndevet që rininë, ndaheshin në shumë fare e fise, nga të cilëtë më të mëdhenj e më të njohuritë janë: Ilyrianëtë a të Lirëtë (të Dllirëtë), maqedonasit' e thrakasit (të

Trashëtë), frygjasitë etj. Nga këta illyrianëtë ishinë në Shqipëri edhe në vëndet të verit, që thuhënë sot Bosnjë, Erzegovinë, Mali i Zi, Kroati, Dalmati etj., gjer në funt t'Adriatikut e gjer përtej Savësë; maqedonasit', thrakasitë rrinë në Maqedoni e në Thrakë; frydonasitë ishinë n'Asi që nga anët e detit gjer në lumi Alis, që thuhetë sot Këzëll-Irmak. Thuhetë që illurianëtë ishinë shumë të afërë me maqedonasit e thrakasitë me frykjasitë; po të tërë ishinë një komp edhe kuptoninë gjuhën' e njëri-jatërit.

Gjer në kohë të romanëvet gjithë këta kombe pelasgë ishinë të gjallë e të tërë. Maqedonasitë që për së vjetëri kishinë një mbretëri mjaft të fortë, e cila në kohët të Filipit u rit e u shtua shumë; edhe i bir' i këti, Aleksandri i Math, vuri dorë më të shumën' e botësë, që dihësh atëhere; Greqinë, Trakënë, Asin' e Vogëlë, Persinë, Indinë, Egjyptënë etj., po jo Ilyrine e Epirrë, do-me-thënë Shqipërin' e sotme. Pas vdekjes s'Aleksandrit maqedonasit bënë disa mbretëri n'Asi, n'Egjiptë e n'Europë; po duk me mos qënë të bashkuarë duke ndarë në shumë dega e duke ngrën' e duke vlarë në mest të tyre, s'qëndruan dot shumë kohë; pas pakë kohe u poshtuanë nënë romanëtë, të cilëtë duallë me një forcë të madhe e zunë gjithë vendet' e maqedonaset dhe Maqedoninë vetë.

Roamnetë u dhanë funt frygaset e thrakasitë, të cilëtë humpnë e u shuanë duke lëftuarë e duke përzjerë me disa kombe, q'u futnë në mes të tyre. Në Maqedoni diç mbahëshin, po fort të përzjerë. Kur në të gjshtët shekull të Krishtit bullgarët, komp tatar, edhe sërëbët' e kroatëtë, kombe shqeh, hynë në Sinisit të Ballkanit si mizëri, edhe mbuluan' edhe më të shumën' e Maqedonisë, duke nxjerrë pelasgëtë andej e duke përzjerë me ta. Kështu humpnë maqedonasitë, thrakësitë e të tjera fara të pelasgëvet, përveç ilyrianëvet, të cilëtë janë drejt prindëret tanë.

II Ilyrianëtë e Epiriotëtë

Ilyri i vjetërë nukë pushtonte tërë Shqipërinë, se nukë unjësh më poshtë Vijosësë nga juga, por nga veriu ish' shumë m'e madhe, se sikundër thamë, xgjatëshë gjer ne Savë e gjer në funt t'Adriatikut duke përpushuar' edhe Bosnjën e të tjerë vënde. Që nga Vijosa e gjer në mëngët t'Ambrakisë (t'Artësë) cop' e jugës së Toskërisë së sotme quhësh Epir (Ipërë, Hipërë a Sipërë), fjalë shqip, me të cilënë e përmëntninë vëndësit e anës së detit së poshtërmë, edhe të cilënë greqtë, që qaseshin atje për tregëti, e dëgjuanë nga këta. Mbretëri' e Ilyrisë ish veçan, e Epirit veçan. Po Ilyrianët si edhe epiriotët nukë ishinë fare t'unjurë e të poshtëruarë nënë këto mbretëri; ishin të pandarë në shumë fara e fise, nga të cilëtë secilido qeverisësh prej këshillës së parësisë e të pleqtë të tyre. Këto këshilla quheshnë plakoni e pleqësi.

Nga këto dy mbretëri, të cilat istorija na thotë, që kishinë mjaft qytetëri, duallë disa mbretër të fortë e të ndrituarë Pyrrua a Burri, mbret' i Epirit, që mundi romanëtë e morri Greqinë, e si Teuta, mbretëresh' e Ilyrisë e Gjençoja i bir i saj, që qëndruan kaqë kohë burrërisht kundër romanëvet.

Pas të thënit të shkronjëtorëvet të Greqisë së vjetër, ilyrianëtë, si edhe epiriotëtë, të cilëtë s'ndryshoninë nga ata me nonjë farë mëndyre, roninë e ishinë si shqiptarët' e sotëm pa ndonjë ndryshim, edhe flisninë gjuhënë, që flasimë na sot.

III Shqiptarëtë nënë romanëtë

Ilyrianëtë e epiriotëtë, si qëndruanë shumë kohë kuntrë romanëvet, më në funt forc' e madhe e këtyre e shumica e mudi, si edhe kaqë kombe të tjerë që kishinë poshtëruarë këta. Epiri atëhere ish i bashkuarë me Maqedoninë e, me të

qënë q'u mbajtnë shumë kohë e i vranë shumë ushtëri Paul Emilit, kreit të ushtrisë së romanëve, ky njeri i egër e zëmërgur doli e prishi qytete në Toskëri e shpuri kaqë mijë skllef në Romë!

Kështu humbi dliri i Ilyrianëve, e epiriotëve, edhe këta vënde, do-me-thënë Shqipëria, hynë nënë urdhërit të romanëve. Po shqipëtarët sado q'u muntin' e u vranë, nuk' u poshtuanë e s'u bënë robër. Ishinë prapë e gjithënjë zotërinj në vendit të tyre. Për të pasurë pakë fuqi në Shqipëri, kishinë sjellë disa kolonja romanësh e i kishinë vendosurë nëpër vëndet e fortë të Shqipërisë. Far' e këtyre kolonjave janë vllëhtë a xinxarëtë, që gjendenë edhe sot në vëndit tënë. Edhe udhën' e gjatë, që kishinë goditurë që nga Durrësi gjer në Salonik për të shtënë ushtritë e për tregëti e të cilënë e quaninë Ignatius nga fjala shqip e gjatë, mezi e ruaninë. Në vëndit të mbretërimit t'Illyrisë e t'Epirit ish mbretëri', e romanëve qeverisëshin prap prej parësisë e prej pleqërisë së tyre si gjithë jetënë.

Kështu qe Shqipëria e kështu roninë shqipëtarët nënë romanëtë. Kur u nda mbretëri' e romanëve me dy, Shqipëria i ra mbretërisë së lindjesë, që kish qëndrënë në Kondandinopojë. Edhe nënë mbretërit të Kostandinopojës, të dëlirë e qeverisëshin në mest të tyre; ishinë zotërinj në vënt të tyre e jo robër. N'ato kohëra hyri edhe krishtërimi në Shqipëri e më pakë kohë gjithë shqipëtarët u bënë të krishterë, po pa ndruarë vetitait' e zakonet e tyre.

Duke dovëtuarë mbretëri' e Kostandinopojës, shtohësh fuqi' e dliri e shqipëtarëve. Po më të shtatë shkull të Krishtit mizëri shqehsh e bulgarësh u sulë prej veriut e prej lindjesë e hynë me hir e më pahir në dhet të byzantinjet. Nga këta serbëtë mbushnë vëndet e veriut të Ilyrisë, do-me-thënë Bosnjënë, Herzegovinënë, dalmatinë, Mal' e Zi e Serbinë edhe bulgarëtë përzejnë me ë përzierë me shqeh zunë Maqedoninë. Shqiptarët e Maqedonisë u hoqnë m'anët të veriut e të perëndimit në male të Shqipërisë; ata të Ilyrisë së sipërme nukë para ikënë nga vënd' i tyre, po u përzejnë me aq shumë shqeh, sa humpnë

gjuhën' e tyre e zunë të flasinë sërëbisht. P'andaj mundimë të themi se bishnjakëtë, hercegovinasitë, dalmatëtë e malazeztë janë tepër shqiptarë se shqeh; kanë shumë gjak shqiptari në rëmbat e tyre; shtati, fytyra, zakonetë, këngët' e vallet' e tyre e çdo gjë i afron më shumë me shqipëtarët se me shqeh' e tjerë, cilësitë s'kanë atë shtat e atë fytyrë. Po me qënë që sot flasinë sërëbisht, quhenë shqeh e jo shqiptarë; se gjuha është e para shënj' e të çquarit të kombevet.

Pra, me këtë mëndyrë u nda gjysmës' e Ilyrisë edhe gjysmës' e Maqedonisë nga Shqipëria e u bënë Ahqehër; edhe Shqipëria mbet një vënt i vogëlë, që pushton gjysmën' e jugës s'Ilyrisë, gjysmënë (anën' e veriut e të perëndimit) e Maqedonisë edhe gjithë Epirë.

Në kohët të romanëve e të byzantinjet u lan' e u harruanë emrat ilyri, Maqedoni e Epir edhe Shqipëria, që mbet, si thamë, zu të quhësh në botë Albania, prej emërit shqip Arbëni. Q'atë her' e tëhu Shqipëria s'ka ndruarë kufi, është edhe sot ajo, përveç pakë vënde q'i dhanë Sërbis' e Malit të Zi pas kuvëndit të Berlinit, si Vranja, Leskovaçi, Kurshunlia, Ulqini etj. Nga të shumë' e këtyre vëndeve shqipëtarët bënë faj të madh t'ikinë e lanë vëndin' e tyre për jetë shqehet, përveç Ulqinit që ka qën' edhe është gjithë jetënë Shqipëri edhe që pandryshim do të kthehetë një ditë e të bashkohëtë me Shqipërinë.

IV

Mbretërit' e vogëla të Shqipërisë

Në kohërat të fundit të byzantinjet, kur këta ishinë dobëtuarë e s'u kish mbeturë fuqi as për të qeverisurë vëndetë, as për të qëndruar kundra armiqet, atëherë, si më çdo vënt, edhe në Shqipërisë mb'anë detit i kish zënë gjithurdhërim' i Venedikut. Nga mbretëret' e vegjëlë, q'ishinë çpikurë atëhere në Shqipëri, ca ishinë fjesht shqipëtarë e sa të huaj po të shqiptaruarë. Nga të parët ish edhe fëmij' e Dukagjinit në malësi të Shkodrës, fëmij' e Muzakës në Myzeqe etj.

Kështu qe ndarë Shqipëria në shumë copa të cilatë s'mundimë t'i numërojmë të tëra mbretërirëra! Më të mbëdhatë munt të quhenë kështu, të vogëlatë ishinë kryesi e bojërëri, të cilatë nga dobëti' e mbretërisë kishinë mbeturë më vehte e pa urdhërim. Në mest dtë këtyre copërave edhe ndarjet' e fgrindat' e luftat e përbrendshme s'hiqeshin kurrë.

Kur duallë tyrqitë e u hodhë ng' Asia n'Evropë duke marrë vëndet e Sinisë së Ballkanit njërën pas jatrit, Shqipëria qe ndar' e përçarë në këtë mëndyrë, turqitë zun' e po i muntininë një e ca i përzininë fare nga vënd' i tyre, ca i lininë, si i poshtonin' e pastaj. Një nga ata q'u pushtuanë kështu, qe edhe Jan Kastrioti, i at' i Skënderbeut, i cili u shtrëngua t'i apë Sulltan Muratit penk të katër djemt' e ti të dashurë, m'i vogël' i të cilëve qe Gjergj Kastrioti, qe thuhetë Skënderbeg.

V

Shqipëria në kohët e Skënderbeut

Skënderbeu, kujt istora s'i tregon nonjë shok a shëmbëllë në trimërit, në diturit të luftësë; në forcët si edhe në ditjet, në mendimt të drejt, në njerëzit, n'ëmbëlsit të zëmrësë e në madhërit të shpietit, Skënderbeu q'i ka dhëna edhe do t'i apë gjithë jetën nder Shqipërisë, ky burr i pashoktë ish foshnjë, kur ra ndër duart të tyrqet e u rit në plasët të Sulltanit; qe pa mbirë qime në faqet të ti tregonte trimëria e bënte punëra n'ushtri të tyrqet, qe çuditësh gjithë bota; kudo qe vinte, muntte e njeri s'i qëndronte dot kundrejt.

Kur u kthye Skënderbeu nga Syria, tek kish vajturë të lëftonte për tyrqit, dëgjoji nga goj' e Sulltanit q'i ati kish vdekurë, po duk me qënë qe pas kuvendit e pas besësë, qe kish lidhur i ati me Sulltanë, duhesh qe një nga bijtë të vinte në Krujë për të ndenjurrë në front të t'et, Skënderbeu bashkë me vdekjen e t'et mësoi edhe vdekjen e tre vëllezërvet të ti, të

cilët s'muntninë të vdisninë nga perëndia, kështu të tre për një here. Trimi shqiptar nuk' ish aq' i pamët, sa të mos marrë vesh se ç'i gjeti të mjerëtë të vëllezrë edhe qe ajo do ta gjente edhe atë vetë. Edhe vërtetë q'atë ditë i zo' i ti ta nxirrte në lufta e në mundje të rrepta e të rrezikta qe të vritësh, se, ta vriste në shesh, kish frikë nga ushtarët tyrq, të cilëtë e doninë shumë Skënderbenë për trimërit e për zemërmirësit e ti.

P'andaj Skënderbeu priste një kohë qe të muntte t'ikën' e të vejë në Shqipëri, për të shpëtuarë edhe vetëhen' e ti edhe mëmëdhenë, për të cilën' i digjesh zemra. Kohënë qe kërkonte, e gjeti, pa priturë shumë, edhe vate në Krujë, përzuri tyrqitë andej edhe ndenjtë në front të t'et. Gjithë zotërinjt' e të parët' e Shqipërisë u mbluadhë në Krujë, lithnë fjal' e kuvënt e dhanë besë qe të përpiqenë e të vdesinë për shpëtimt të mëmëdheut, duke njohurë të gjithë për krye e mbret të tyre Skënderbenë.

Kështu për së parë herë Shqipëria u mbluath në një mbretëri me një mbret trim e të zonë si Skënderbenë. Tyrqitë në çast çuanë ushtrira të mëdha për të marrë prapë Shqipërinë; po Skënderbeu me shqiptarëtë u qëndronte kundrejt burrërrisht e me pakë shokë hidhësh si petrit mi mijëra tyrqish e copëtonte ushtëri të tëra të Sulltan Muradit e mehmedit, duke shtënë frikën' e të merrë në zëmrat të tyrqet.

Dyaet e kaqë vjet qëndroi kështu Skënderbeu me shqiptarëtë duke vrar' e duke handakosurë armikëtë; e mbajti Shqipërinë të pamundur' e të paposhturë. Gjithë pushtetat' e Evropësë, q'ishinë atëherë kishin shpresë ne Skënderbeu e prisninë shpëtimn' e Evropës nga shqiptarëtë. Po ata ishin trima e burra si Skënderbeu, as kishinë besën' e shqiptarëvet. Shumë herë ungrëtë (maxharëtë) e Papa e futninë Skënderbenë në zjart, pastaj hiqëshinë e e lininë vetëm duke vështruarë së largu. Me gjithë këtë Skënderbeu qëndroi e duroi; edhe Shqipëria në gjallje e të këti burri e ruajti dlinin' e saj me nder. Por me të vdekurit të Skënderbeut Shqipëria ra ndër duart e tyrqet.

VI Shqipëria nënë tyrqitë

Pas Skënderbeut e pas kohës së këti burri, e cila, sado që shkojë tërë me luftëra e më gjak, është m'e bukur' e m'e bekuar' e gjithë kohëravet për vëndinë tënë, se vetëm atëherë u mbloth i tërë kombi më një qeveri të dliërë e iu dëgjua emëni në gjithë botëtë me nder të math nga të qëndruarit kundrejt tyrqet, të cilëvet atëhrë mbretëri të mbëdha s'u qëndronin dot; pas kohës së këti burri të ndjerë, themi, Shqipëria u bë një copë e mbretëris' së Turqisë.

Shqiptarëtë, njerës trima e luftëtarë, kanë pasurë gjithë jetënë dëshirë të madhe për luftë e për luftën' e kanë quajturë një pun' e një fitim për vetëhe të tyre. Vininë nëpër gjith' anët t'Europësë me armë në dorë e bëninë të fitonj' ay q'i merninë anënë. Pas këtij zakoni të vjetërë të tyre ishinë hedhurë edhe n'asi e kishin hyrë në shërbim të tyrqet duke ndihurë të këtyreme besë të fortë, që nxori Çelepi Sulltan Mehmedinë nga mez' i ushtrisë së Tamerlanit (Timur-Lengjit) e shpëtoi nga mijëra rezike duke vënë vetëhen e ti në rrezik të math e duke marr' atë shumë herë më krahë e duke lypurë; ky Bajazit Pashë që shpëtoj jetë' e ati Sulltani, pa të cilën mbretëri' e tyrqet e fëmij' e Osmanit ishinë të shuara të humbura për jetë, ky ishte shqiptar, si dhe shumë të tjerë pashanj e të mëdhenj njerës, që e kanë treguarë trimëri të madhe e shërbime të rënda n'ushtrit të tyrqet shuë kohë më parë se të merrtë Shqipëria prej tryrqet.

Kështu shqiptarët kishin zënë të marrënë besën' e tyrqet e të bëhen mysliman që pa rënë Shqipëria në duart e tyrqet. Po si u bënë këta zotërinjt' e Shqipërisë, këthyerj' e besës u shtua shumë më tepër edhe më të gjith' anët të Shqipërisë zunë të marrënë besën' e mundëset, duke thënë tek është kordha, është besa. Shqiptarëtë kanë vetië që rëndonet çpejt nga një besë e duanë gjithnjë ta ndërrojnë; si pan' edhe tyrqitë s'u bëjnë ndër atyre që s'janë në besët të tyre, s'përtuanë për të marr' atë besë.

Po edhe ata që mbenë të krishtenë, nuk' u poshtuanë e të bëhenë raje si kombet' e tjerë, po mbajtënë armëtë e nder' e tyre edhe vininë edhe këta në luftë e lëftonin bashkë me vëllezrit' e tyre myslimanë kuntrë armikëvet të Tyrqisë.

Puna, që donte mbretëri' e Tyrqisë, u erth mbarë pas vetiës së tyre. Luftëra të paprera, lodëra e vrape me kuaj, rëmbime, vrasje, presje të këtilla gjërëra, që doninë tyrqitë, këto ishinë punërat' e dashura edhe të shqiptarëvet. Tyrqitë gjetnë në shqiptarëtë një shok të luftësë, të fortë e të besës; edhe shqiptarëtë gjetnë në tyrqit një zot, q'u hapet përpara një shesh të gjër' e të çpenguarë për të gjith' ato donte zëmra. Shqipëria në kohën e tyrqet u bë m'e pasurë e m'begatë se kurdo; se shqiptarëtë suleshinë ngarkuarë me ar e me argjent, më armë të vjejtuarë e më kuaj të bukurë t'Arabisë, t'Egjyptësë, të Qyrdistanit, t'Ungrisë etj., me të qenë më trima e më të zottë se tyrqitë, shkoninë edhe nëpër më të mëdhenj e më të nderçit vënde e kishinë më tepër nder se at vetë tyrqitë. Vetëm sadrazemë, do-me-thënë vezirë të mëdhenj, janë afro 25 shqiptarë edhe më të mirët' e më të dëgjuarit' e atyre që kanë ndënjurë në këtë vënt, janë shqiptarë.

Pa le në Shqipëri që s'vinte kurr' i huaj. Gjith' ata që qeverisninë Shqipërinë, të vegjël' e të mbëdhenj, ishinë të gjithë e gjithnjë shqiptarë. Mundimë të themi se Shqipëria qeverisësh me vetëhe prej shqiptarësh e më zakonet të saj. S'ish poshtuar as pakë nënë tyrqet e s'paguante gjë përveç gjaknë, që derdhte në luftë edhe i cili paguhesh e çpërblehësh fort shtrenjt.

Kjo është ngjaja që kanë lidhurë shqiptarëtë me tyrqit. Shqiptarëtë gjeninë në tyrqit atë që doninë, gjë, nder, armë, kuaj, rëmbime sa të donin edhe dliri sa u duhësh; edhe tyrqitë gjeninë në shqiptarët atë që doninë; trimëri, besë e gjak të derdhurë pa kurcim.

Kështu qenë punërat gjer në kohët të Tanzimatit; do të shohëm më poshtë se qysh u ndruanë q'atëher' e tëhu.

VII Kombëri' e gjuh' e shqiptarëvet

Shqiptarët flasin një nga më të vjetërat' e më të bukurat gjuhë të dheut. Gjuhërat, që kanë qenë shoqet' e motërat e shqipesë, kanë mijëra vjet që kanë humburë e s'flitenë në nonjë vënt të dheut; po në vëndit t'atyre përdorene mbesat' e stërmbesat' e tyre. Shqipja është shoqe me greqishten e vjetër, me llatinishtenë, me sanskritishtenë, gjuhën' e Indis së vjetërë, e sendishtenë, me tevtonishtenë etj. po këto gjuhëra, që numëruamë, nga të cilat ca kanë qënë motra të vogla të shqipesë e më shumë më të ra se ajo, këto gjuhëra, them, kanë mij a mijëra vjet që nukë po flitenë më e s'rojnë përveçse me faqet të ca livrave të vjetëra. Ato quhenë gjuhëra të vdekura e shqipja, gjuha jonë, q'është m'e vjetërë nga ato është e gjallë e flitetë edhe sot si në kohët të pelasgëvet.

Pa ndryshim pelasgëtë janë m'i vjetër' i kombeve arianë t'Europësë. Kemi shumë shenja e shumë dëftime, të cilatë dëftejnë faqeza që ata pelasgë, që na dukenë si përrallë nga vjetëri' e tepër' e tyre, kanë folurë këtë gjuhë, që flasimë na sot. Emënat' e perëndivet q'u faleshin pelasgëtë e prej të cilëve i ka marrë mythologji e grekëret' e romanëvet edhe më shumë fjalë të tjera, që na ruajturë historia e emna vendeve etj., dukenë që janë fjalë fjeshtë shqip edhe na tregojnë që pelasgëtë kanë folurë kaqë mijë vjet më parë këtë gjuhë që flasim na sot, pothua pa ndryshime a me aqë pakë ndryshim, sa të mundtë të delte sot një pelasg, do të muntimë të flasimë me të si fletë një gegë me një toskë a një çam me një gomar.

Shkronjëtor' e gjuhësë shqip, të përkthyerët e fjalëve n'aqë fytyra, hollësi e nyjevet, të perëmenavët e të tjera bukuri, që s'o ka nonjë nga gjuhët' e sotme e të cilatë edhe gjuhët' e vjetëra s'i kanë kaqë të mbaruara e të tepra, gjithë këto gjërëra e rrëfejnë që shqipja është një gjuhë e vjetërë, e mbeturë që nga kohërat' e qëmoçime e të përallta e e ruajturë sindëkurë qe, pa prishur' e pa ndryshuarë.

Shënj' e kombërisë është gjuha; çdo komp mbahetë me gjuhëtë; ata njerës, që harojnë a lënë gjuhën' e tyre e flasinë një tjetër gjuhë, me kohë bëhenë njerëzit' e ati kombi q'i flasinë e dalinë nga kombëri' e tyre. Kaqë kombe, që janë shuarë, mos pandehni se vdiqn' a u vranë ë tërë; jo, kurrë; po u përzenë me të tjerë kombe, muarrë gjuhën e atyre, edhe u bënë nga ata pa të çquarë.

Kështu janë shuarë maqedonasit, thrakasitë, frygasitë, ilyrianët' e sipërmë e kaqë gjindje të tjerë, q'ishin pelasgë, do-me-thënë shqiptarë si na, e që sot s'janë, se u shuan' e u harruan duke humburë gjuhën' e tyre; kështu flitet, edhe sot n'atë copëz vënt gjuh' e jetërë e pelasgëvet të përallavet.

Qysh e kanë ruajtur dot shqiptarëtë gjuhën' e tyre të tër' e të paprishurë nëpër mest të kaqë kohërave t'egëra? Qysh gjuha shqipe s'është prishur' e ndryshuarë, duke me mos pasurë shkronja e livra e duk me mos shkuar' e kënduarë nëpër shkolla, kur gjuhëra të shkruara e të ndërtuara me kujdes të math janë prishur' e e ndryshuarë aqë sa të quhenë gjuhëra të tjera? Përgjigj' e këtyre pyetjeve është fort e lehtë: Shqiptarëtë e kanë mbajturë gjuhën' e kombërin' e tyre jo me shkronja, as me dituri, as me qytetëri, po vetëm me dliri, me të qënë gjithnjë vetëm e vetëhe, me të mos përzierë me të tjerë e më të mos kalluatë të huaj në vëndit të tyre. Të qëndruarëtë lark nga gjithë bota, nga dituritë nga qytetëria, nga tregëtia, me një fjalë, të rojturitë si të egërë nëpër malet u ka ruajturë e shpëtuare shqiptarëvet gjuhën' e kombërinë.

Qysh shqiptarëtë nuk janë menduarë kurrë të shkruajn' e të këndojnë gjuhën' e tyre? Kjo është një çudi e madhe. Nukë themi për atëo fara të vogëla e të parndara të pelasgëvet e t'ilyrianëvet të vjetërë, se ata, duke rojturë si t'egërë nëpër malet, nukë shihninë nonjë nevojë për këtë, e s'u vinte ndër mënt kurrë një gjë e këtillë. Po maqedonasitë, që kishinë një mbretëri të goditurë, si edhe mbretëri' e Pyrrrosë n'Epër e Tevtësë n'Ilyri, qysh nukë panë nevojë të shkruajnë në gjuhët të tyre? Filippi, që përpiqësh të ritte Makedonin' e të pushtonte Greqinë, qysh

nukë desh të bënte edhe gjuhën' e ti të shkruarë si greqishtenë? Aleksandri, të themi, s'pat kohë, e po ptolemenjtë, që xgjuanë diturit' e gjuhën' e greqet n'Aleksandritë, qysh nuk' u menduanë edhe një herë për gjuhën' e tyre, t'i bëninë një palë shkronja, duk me qenë që shihninë sicilido gjuhën' e ti? Romanëtë mësonin' edhe ata gjuhënë greqisht edhe filosofin' e gjithë dituritë i këndonin në këtë gjuhë, po kishinë bërë edhe shkronja në gjuhët të tyre, llatinishtët edhe shumë gjërëra i shkruanin' e i këndonin në këtë gjuhë.

Doktor Hani, i madhi filolog alëman, që ka shkruarë shumë të vërteta për Shqipërinë, ka gjetur më nj'anët të shqipërisë një gur të shkruarë me ca shkronja; të cilatë u ngjajnë shumë shkronjave finiqishte edhe dukenë të mara prej atyre, pa qen' ato vetë. Po këto shkronja s'janë parë gjetkë, as dihet të kenë qenë të përdorura në Shqipëri. Ca varre e të tjerë gurë të shkruarë me shkronja greqisht n'Asi të vogëlë afr' Angorësë t'Italisë, e të cilavet gjuha s'është as greqisht as llatinisht, duket të jenë shkruarë më gjuhë shqip prej frygaset e etruskëvet të vjetërë, të cilëtë ishin pelasgë, do-me-thënë shqiptarë. Po edhe këto janë gjë të paktë e të vetëme. Merret vesh që shqiptarëtë që motit kanë shkruarë herë herë në gjuhët të tyre me ato shkronja, që dininë, sikundër edhe tani pastaj shkruaninë ca me shkronja arabishte, ca me greqishte e ca me llatinishte. Këto janë gjëra të paka e shqiptarëtë s'janë menduarë kurrë të goditinë një palë shkronja për të shkruarë gjuhën' e tyre; edhe shqipja kish mbeturë gjer në kohëtë tënën gjuhë e pashkruarë.

VIII

Shqipëtarëtë gjithnjë për botën' e kurrë për vetëhe

Sikundër thamë më sipërë, shqiptarëtë gjithëmonë janë vrar' e përpyekur' e kanë cpërkaturë të tërë faqen' e dheut me gjak të tyre: po nga gjaku i shqiptarëvet të tjerë kanë fituarë; Shqipëria

s'ka parë nonjë të mirë. Shumë shqiptarë janë çquarq e kanë treguarë vetëhen në dituri e në të tjera gjërëra: po me këta të tjerë mburenë e jo shqiptarët' e Shqipëria.

Me Pyrron' e më Aleksandrinë mburenë grekëritë e i quajnë grekër. Maqedonasitë, që me trimërit të tyre muarrë gjithë botënë në pakë kohë, nuk' i suallë nonjë të mirë Shqipërisë, po grekëritë, q'ishinë armikët e tyre, u ranë pas e i rrethuanë, edhe këta ituanë nga gjaku, që derdhë ata. Se maqedonasitë përndanë nëpër gjithë vëndet, që muarrë, gjuhën' e qytetërinë e grekët e jo të tyrenë, q'ish shqipja. E shum' e botësë edhe sot maqedonasitë i zënë për grekër. Vërtetë, të mos ishinë maqedonasitë, gjuha e greket e qytetëri' e tyre do të mos kishin marrë kurrë këtë bujë, që ka sot, edhe mbase do të kish humbur e t'ish haruarë fare; ka sot; se shkoll' e Aleksandrisë edhe të diturisë, q'arrinë n'Egjiptë në kohët e ptolemenjet, e bënë gjuhën' e qytetërin' e greqet të përndahetë e të dëgjohetë me gjith' anët të dheut.

Ptolemenj, q'ishin fjeshtë shqiptarë nga Çamëria, e gjithë maqedonasitë lanë gjuhën' e tyre, shqipenë, më nj'anë të haruarë e të paditurë e vunë përpara greqishtenë, gjuhën e Dhimosthenit, që ka folurë aqë kuntrë maqedonasët.

Pas grekëvet erdhë romanëtë; edhe këta fituanë shumë nga shqiptarëtë: trimëri' e shqiptarëvet e mendj' e tyre shërbente mburjen' e romanëve e jo të tyrenë. Shumë njerëz trima e të diturë kan' arriturë edhe në kohë të këtyre në mest të shqiptarëvet, po bota i ka njohurë si romanë e jo si shqiptarë.

Pas romanëvevet e erth radha tyrqet. Shqiptarëtë, duke përzjerë me tyrqit, kanë marrë anë në gjithë luftërat, që bënin e që fitoninë këta kuntr' gjithë botës; edhe më të madhe në trimëri e më të miratë punëra i bënin shqiptarëtë, po emëninë e kishinë tyrqitë, edhe gjithë bota i dinte tyrq e njeri s'i njihte si shqiptarë. Më të mbëdhenjt' e më të mirët' e vezirëvet të Tyrqisë ishin shqiptarë, si sinan Pasha që ka marrë Jemenë e ka shpënë fjalurin' e Tyrqisë gjer në detet t'Indisë, si qypërlinjtë q'e kanë shpëtuarë mbretërin' e Tyrqisë nga një rrezik të math

e e forcuanë aqë këtë mbretëri, sa van' e rrethuanë Vjenënë. Edhe shumë të tjerë njerëz të mbëdhenj e burra trima kan' ardhurë, prej të cilëve Tyrqia ka fituarë shumë, po Shqipëria aspakë.

Në kohërat të pastajme shqiptarëtë myslimanë kanë punuarë e janë vrarë për tyritë e shqiptarëtë e krishterë për grektë, për këta dy kombe, të cilëtë, as njëri as tjetri s'ua dinë të mirënë e ja u çpërblejnë me të keqe duke përpjekurë për ngjalljen' e për dlinin e Greqisë, kanë qënë fjeshtë shqiptarë e jo grek; po nga trimëri' e tyre ka fituarë shumë greqia e jo fare Shqipëria. Në syt të botësë lëftoninë greqit me tyritë, po në të vërtetë lëftonin shqiptarët' e krishtenë me shqiptarëtë myslimanë. Kur muntnin' ata, fitonte Greqia; kur muntninë këta, fitonte Tyrqia; po gjaku, që derdhesh nga të dy anëtë, ish gjak shqiptari. Shqiptarëtë vritenë vëlla me vëlla, të tjerë fitojnë. Shqiptari e ka derdhurë gjithnjë gjaknë pa kurcim, po e ka derdhurë kot; kurrë Shqipëria s'ka fituarë nga gjaku i shqiptarëve: gjithnjë të huaj edhe armikë të Shqipërisë kanë fituarë nga ay gjak i vjejturë e i derdhunë pamendim.

Jo vetëm me kordhë e me gjak, po edhe me pendë e me mënt shqiptarëtë kanë shërbëtuarë gjithënjë të huajtë. Me të mos shkruarë greqisht, latinisht, shqahisht, tyrgisht a arabisht; edhe me emënit të tyre mburrenë të zott e këtyre gjuhëve e shqiptarëtë pandehenë t'egër' e të paditurë, gjith' i qeshinë duke thënë se ja u ka ngrënë buallica livrën' e tyre.

Po Aristoteli, m'i madh' i filosofëve të Greqisë së vjetërë, ishte maqedonas, do-me-thënë shqiptar e jo grek. Vërtet në Stagjyrë, tek ka lindurë, ishinë edhe ca greq t'ardhurë, po fytyr' e Aristotelit, që shohimë n'agalmët të ti edhe gjuha greqisht, q'e ka shkruarë të përtuarë e jo aqë të drejtë si edhe miqësia, që kish me Filipnë, anëmikun' e greqet, e të tjera shënja tregojnë se ky filosof i math nukë ish lindurë prej nonjë nga greqtë, që kishin' ardhurë në Stagjyrë, po prej një stagjyraku vëndës e ish maqedonas, do-me-thënë shqiptarë i fjeshtë.

Në kohë të tyrqet kan' ardhurë shqiptarë të diturë, që kanë shkruarë livra e vjersha tyrgisht a arabisht. Vetëm vjershëtarëtë shqipëtarë që kanë shkruarë vjersha tyrgisht janë aqë të shumtë, sa emënat' e tyre mund të mbushinë një livrë të tërë.

Jahja Beu, q'është një nga më të mbëdhenjt' e nga më të dëgjuarëtë e vjershëtarëve tyrg, është shqipëtar.

Shqipëtarët' e kanë treguarë gjithë jetënë që janë të zottë edhe me kordhë, edhe me pendë, edhe me trimëri, edhe me mënt e me dituri, e Shqipëria ka nxjerrë shumë njerëz' të çquar' e me nam të math, po nonjë nga ta s'ka punuarë për Shqipërit, e cila ka mbeturë gjithënjë e varfërë e e padëgjuarë, e me djem' e saj mburenë të tjerë vënde e të tjerë kombe. Është ndodhurë një shqipëtar i zoti të ngjallnjë Egjiptënë e të bënë prej këtij vëndi të humbur' e të prishurë, si ish atëherë, një vënt të pasur, e të ndriturë, si është sot.

Një Mehmet Ali, shqipëtar i pamësuarë, u ndoth i zoti të shqiptonjë kështu një vënt të huaj e të largët, po kurrë një shqiptar s'është ndodhurë t'i bënë Shqipërisë një të mirë të këfillë.

P'andaj duke mbaruarë këtë fjalë, themi prapë me hidhërim zëmre që: Shqiptarëtë kanë punuarë gjithëmonë për botënë e jo kurrë për vetëhe. Vetëm një Skënderbe ka punuarë, në kohërat të shkuara, për Shqipërinë e vetëm ay është me vërtetë mburje për Shqipërinë.

KRYE E DYTË Ç'ËSHTË SHQIPËRIA?

I Kufit' e Shqipërisë

Pamë më sipër se sa i gjerë ka qënë një herë që moti vëndi, që rrinin Shqiptarët edhe sa ishin të përhapurë prindëretë tanë e qysh ishin të ndarë Ilyrjanë, Epiriotë, Maqedhonas, Thrakas, Frygas etj. Pam' edhe qysh në kohët e Romanëve, Maqedonasitë, Thrakasitë e Frygasitë, duke përzjerë me kombe të tjerë, zunë të humbisninë gjuhën' e kombërin' e tyre e qysh më pastaj, në kohët të Byzantinjet, erdhë mizëri Shqehsh në sinisit të Ballkanit e zunë Thraqin' e Maqedoninë edhe Ilyrin' e Sipërme.

Që m'ather' e tëhu Shqipëria është vogëluarë shumë; nga gjith' ata vënde, që kishin prindërit tanë, Pelasgëtë, vetëm Ilyri' e poshtërmë a e Jugësë, Epiri edhe Maqedhoni, e Sipërme a e Veriut, a e Perëndimit kanë mbeturë Shqipëri. Por sot emënatë Ilyri, Epir, Maqedhoni etj., janë të lën' e të haruarë, janë emëna të dhe shkronjës së vjetërë; sot për sot vëndi, që rrinë Shqiptarët, thuhetë Shqipëri në gjuhët tëndë edhe Albania në gjuhërat të huaja.

Shqipëria është një cop' e sinisisë së Ballkanit në jugë lindje t'Evropës. Ka zënë mez' e anës së perëndimit t'asaj sinisije, duke xaturë mb'anë detit Adriatik e detit Jonës që nga shkalla 42° gjer në Mëngët t'Artës më poshtë shkallës 39°. Kufit' e veriut të Shqipërisë, me të ndarë nga an' e detit, ngjitenë drejt veriut duke psheturë në kufit të Malit – të – Zi e Novi – Bazarit gjer në kufit të Sërbisë më sipër shkallës 43°. Kufit' e jugësë kthehen prapë drejt veriut me lumët t'Artësë e me kufit' të Greqisë gjer në Zhigo. Sa për kufit' e lindjesë, një vijë e hequrë që nga kufit' e Sërbisë afër Vranjësë gjer në kufit të Greqisë në mali Zhigo, vijë e cila do të hiqetë nëpër krëhërët të malevet, tek ndahenë ujërat e nëpër lumënjt, duke vështruarë sa mundet

kombëri e njerëzet, do-me-thënë duke marrë brënda vëndet' e ndënjturë prej të tjerë kombeve, një vijë e këtillë do të ndanjë Shqipërinë nga të tjerët vënde të sinisisë. Kështu Shqipëria ndahetë gjatazi në mest të 39° e të 43° shkallës së veriut edhe gjerazi në mest të 17° e të 19 25' shkallës së lindjesë. Është pra afro 450 qilometra e gjatë e 200 qilometra e gjerë; edhe përcipj' e saj është afro 80.000 qilometra të katërçipta.

Shqipëria nga veriu ka kufi e fqinjë Mal' e – Zi, Novi – Bazar, a Bosnjënë q'e urdhëron Austria edhe Sërbinë; nga lindja ka Maqedoninë, nga jugë – lindja Greqinë, nga jugë – perëndimi ka denë, i cili e ndan nga Italia e nga Evrop' e qytetuarë.

II Vënd' i Shqipërisë

Ky vënt, q'është' i rrethuarë me këto kufi, që treguamë, është Shqipëria, mëmëdheu yn' i dashurë. Është një nga më të bukurat' e vëndeve t'Evropësë. Mbase s'është' aq i pasurë e aqë pëllor, po është shumë' i bukurë. Është malësi, ka male të lartë me shkëmbinj të rreptë e të çkrepëtuarë, po edhe me pllajë të mvëshura, me pyllë të dëndurë, me ujëra të ftohëtë, me trapë që mbajënë dëborënë në verë, me lule të bukura, me barër q'ushqejnë bagëtinë e shrojnë njerëzinë, me metale që flenë nër dhet, që kur është kryerë bota e tëhu. Ka fusha të gjera, nëpër cilat rjedhinë, po sot për sot, nga të qënë të pa zot, i mbytinë bëjnë moçale. Vetëm fush' e Myzeqesë është mjaft t'ushqejnë gjithë Shqipërinë, po të hapenë lumënjtë. Fush' e Kosovësë, fu e Manastirit, vëndet' e Tetovës' e t'Ysqypit janë nga më bukuritë vënde të dheut, që bëjnë drithë shumë e pemë me bukurat' e dheut. Bregoret e Çamërisë të mvëshura me ulli kopshtat' e portokallet e të limonjet janë pa shok. Gjith' a detit është' e mbuluarë me ullinj e me pyje të bukurë, e portokalletë bëhenë gjer në mest të Shqipërisë, n'Elba Lumënjt' e përenjt' e ka të shumë. Këta me pakë të ndë

munt t'unjtinë shumë dherëra edhe shumë syresh munt të hapenë e të punojnë ania nëpër ta që nga gryk' e tyre gjer shumë sipër. Shqipëria ka më të mbëdhat' e më të bukuratë kënetat të sinisisë së Ballkanit, si kënet' e Shkodrësë, e Ohrisë, e Prespësë, e Kosturit, e Janinësë etj. Të gjitha këto kënetat janë plot peshq e munt të lëvrinë nëpër to disa vapore.

Shqipëria ushqen edhe sot shumë bagëti e gjërëra të gjalla të vjetura: dhën, dhi, lopë, kuaj etj. Dhëntë kavërxihe e ruda të Shqipërisë mbushinë Stambollë e gjithë vendet' e Tyrqisë me mish të mirë edhe Shqipërinë me lesh. Myzeqeja munt të nxjerrë shumë kuaj, të cilët, sado që janë pakë të vegjëlë, janë të fortë e ecinë shumë mirë. Shqipëtarët kanë shumë dëshirë të dinë të mbajnë bagëti e çdo farë gjë të gjallë. Sikur të ishte një qeveri, që t'u tregonte lehtësi e t'u hapte udhënë e të dinin' edhe mësimin' e bagëtivet qysh shtohenë, qysh ngjallenë e qysh rritet' e xbukurohetë far' e tyre, do të muntninë të roninë edhe vetëm me bagëti.

Me një fjalë, Shqipëria, sado q'është e vogëlë, ka çdo farë klime e çdo farë dheu edhe shumë bagëti e shumë të mira. Të vështrohetë mirë, munt të vejë shumë mbarë e t'ushqejë katrë herë më tepër njerës se sa ushqen sot.

III

Njerëzit' e Shqipërisë, Shqipëtarët

Brënda në kufit, që treguamë sipër, Shqipëria ka afro 2.000.000 njerës a edhe më tepër. Nga këta 100.000 janë Vlleh e Xinxarë në malët të Pindosë edhe nëpër të tjerë vende të përhapur: edhe aqë të tjerë munt të jenë Grekër, rrotull Janinësë, e Shqeh në fushët të Manastirit e nga anët' e Kosovësë. Po edhe këta munt të jenë Shqipëtarë, që kanë haruarë gjuhën' e tyre e kanë nxënë greqishten' a shqahishtenë në shkollë e në kishë. Edhe shumë nga këta s'kan' as dhë as shtëpi të tyre, po janë bujqër në dhë të të tjerëve, të cilët i kanë sjellë së largu

për të punuarë dhen' e tyre në kohëra që Shqipëtarët s'muntninë të lininë pushkënë për të marrë kazmënë në dorë.

Gjithë të tjerëtë vëndës të Shqipërisë janë fjeshtë Shqipëtarë, të ndarë më gegë e toskë. Shkumbija ndan Gegërinë nga Toskëria, po edhe në jugët të këti lumi ka pakë gegë e flitetë në ca vende gegërisht. Në mest të gegëvet e të toskëvet nukë ka nonjë ndarje me rrënjë. Të gjithë janë një komp, flasinë një gjuhë më fort pakë të ndruarë, të cilët do të ngrihetë fare për s'afri duke ndërtuarë gjuha. Edhe nga besa Shqiptarët ndahenë më myslimanë, që janë dy të treta, e më të krishtenë, që janë një e treta. Të krishtenët ndahenë afro për gjysmësë më katolikë e llatinë, si i themi, edhe më orthodhoksë. Në Gegëri të krishtenët janë katolikë, në Tosqëri orthodhoksë. Edhe myslimanët janë të ndarë me Synninj e Bektashinj.

Po këto ndarje të besë nuk sjellënë nonjë çqim a çarje në mes të shqipëtarëve. Grindat' e besësë, të cilatë jo vetëm në vendet të Lindjes po edhe n'Evropë e në vende të ndritura me qytetëri, shumë herë kanë nxjerrë vrasje të mëdha e të tëmeruara, në Shqipëri këto grinda nukë dihenë edhe kurrë në këtë vënt s'ka ngjarë gjë në mesit të myslimanëve e të krishterëve, në mest të katolikëve e t'otodokësve a në mest të synnijet e të bektashinj. Shqipëtarë është shqipëtar përpara se të jetë mysliman a i krishtenë. Ç'ka qënë kur kish besën' e Pelasgëve, ay qe edhe si u bë i krishtenë, ay është edhe si mori besën' e Muhamedit, Besa s'e ka ndruarë fare edhe kurrë, se vë gjithnjë kombërinë përpara besësë.

Me fuqi të kësaj lidhjeje e të kësaj dëshire, që kanë mbajturë gjithëmonë bres pas bresi më kombërit të tyre, Shqipëtarët kanë mundurë të ruajnë kombërin' e gjuhën e tyre nëpër mest të kaqë rrezikeve, q'i kanë mbyturë kohë më kohë. Me gjithë ndryshimet e besësë, me gjithë ndryshimet' e kohëravet, Shqipëtarët janë edhe sot ç'ishin këtu e kaqë mijë vjet më parë; janë Pelasgët' e kohëravet të përrallave, Ilyrinjt' e Maqedonasit' e kohëravet të vjetëra, Epirotët' e kohës së Skënderbeut. Janë një komp shumë' i vjetërë, që ka mbeturë gjer më sot si ka qënë që në kryet.

Shqiptarët kanë gjithë ç'i duhet një kompi: Janë aqë trima e të fortë sa duk me qënë më pak se 2 milionë njerës burra e gra, po të shtrëngohenë mundinë të nxjerrinë 300.000 a edhe më tepër ushtarë, të cilët janë mbaras me një milium të një kombi tjetër. Trimërin' e Shqipëtarit edhe fuqin' e forcën e tij në luftë nuk e themi vetëm na Shqipëtarët; po edhe anëmikëtë tanë s'e pshehinë dot e e thonë përherë. Po q' është kështu, s'ka ndryshim që Shqipëtarët janë të zotë të ruajnë vendin e tyre kundër çdo anëniku e çdo rreziku. Duhetë pra që Shqipëria të mos shkeletë kurrë prej të huajsh e të mbajë gjithnjë dlininë e saj. Shqipëtarit tri e i fortë pse të mos jetë zot' i Shqipërisë, pse të mos urdhërojë në vëndit të ti?

Shqipëtarit s'është vetëm i fortë e trim, po edhe i xguarë më tepër se çdo komp. Në çdo shkollë, në çdo mësim që të hynjë Shqipëtarit çquan nga të tjerët edhe del sipër të gjithëve. Në punërat e në mjeshtërit Shqipëtarit s'është më pak i zoti se në luftët e në diturit: punon dhenë pa lodhje, hap vija të thella, munt të bëjnë punëra të mbëdha e të vyera. Është hekurpunonjës i çquarë, bën thika, gërshërë, armë etj; një herë ta shohë një pushkë të dalë nga fabrikat' e Evropës e të bërë me maquina të mbaruara, është i zoti atë çast ta bëjë pa të çquarë me dorë e me vegëla të meta. Shqipëtarit punon edhe mëndafshnë. Leshnë, pambuknë, linë; bën pëlhurë, shajak, napë etj. Punon lëkurënë, bën meshin, gëzof etj. Djathi, gjalpëtë, vaji, vera e të tjera gjërëra, që bëhenë prej bulmetit të bagëtivet a prej pemëvet të dheut, janë nga më të përdoruratë punëra, me të cilat merrenë Shqipëtarët.

Shqipëtarat, aqë të hijshme sa edhe të nderçime, më tepër se burrat' e tyre edhe, po thua, aqë trime sa edhe ata, vështrojnë vetëm për vetëm punët' e shtëpisë, pa përzjerë burratë. Me gjithë këtë edhe avlëmëndin' e gjergjefnë s'e çkrehinë; bëjnë pëlhura të holla e byrynxyke të mëndafshta fort të bukura e qëndisinë me ar e me mëndafsh, përveç të prerët' e të qepurit' e rrobavet, të pleksurit' e çorapevet e të tjera punëra të përdorme të shtëpisë.

Me një fjalë: shqiptarët janë trima, të mënçimë, punëtorë, të zotë për çdo punë. Me gjithë ndryshimet të besëve, nukë janë të ndar' e të çarë po të bashkuarë; kanë dashurinë në mest të tyre. Kanë, do-me-thënë, gjith' ato që duhetë të ketë një komp për të vajturë mbarë.

IV Shqipëtarët jashtë Shqipërisë

Përveç afro dy milionë Shqiptarësh, që janë në Shqipëri. Kemi edhe më tepër se gjysmënë miliuni Shqiptarë jashtë Shqipërisë, n'Itali, në Greqi, në ca anë të Tyrqisë, në Mal të Zi etj. Nga këta, Shqiptarët' e Greqis' e t'Italisë janë të shumë. Ata që janë në Greqi kan ikurë nga Shqipëria përpara Tyrqet, në kohët të Byzantinjet; iknë nga Hynërit e nga të tjerë kombe t'egërë, q'u sulë nga anët e veriut e mbuluanë edhe Shqipërinë bashkë me vendet' e tjerë. Mijëra Shqiptarësh atëherë lanë mëmëdheun' e tyre nga tëmer' i këtyre e vanë nëpër nisë të Greqisë në More, n'Atikë e në të tjerë vende të Greqërisë. Shumë nga këta vënde i gjetnë të xbrëzurë e pa njerës, po edhe të kish njerës, me të qënë nga këta vanë e ndjejnë tok, muntnë të ruanin gjuhën; e tyre, shqipenë të cilënë flasënë edhe gjer më sot. Idhra, Specë, Porua, Kulluri (Sallamina). Egjina e të tjera nisë janë edhe sot të ndënjura fjeshtë prej Shqipëtarësh edhe ndër to s'flitetë përveç shqipesë. Më të shumë' e vendëset t'Atikësë janë Shqipëtarë: Athina, pa bërë kryeqytet i Greqisë, ish një qytetth fjeshtë shqiptar e s'dëgjohesh në të tjetër gjuhë përveç shqipesë. Thonë që sot për sot një e tret' e vëndeset të Greqisë (veç Thesalisë) janë Shqipëtarë; po në mos janë një e tretë, për një të katrëtë s'ka dyshim. N'ato kohëra edhe shumë Shqipëtarë u përhapnë nëpër të tjera anë; e kështu nisëja Marmara afër Konstantinopojësë edhe disa pshatëra ng'an' e Adrinupojës' e të Filipopojësë, që thuhënë arnaut-Qoj janë të ndenjturë fjeshtë prej Shqipëtarësh.

Shqipëtarët' e Italisë ndodhenë në Kalabër e në Siqeli, tek kanë bërë fshatra e katunde dhe kantone (nahijërëra) të tëra me vetëhe e rojnë veçan Italianëvet, duke ruajturë gjuhën' e besënë (se janë orthodhoksë) e tyre. Këta janë afro 300.000 njerës, fjeshtë Shqipëtarë, që flasinë shqip. Këta kanë ikurë nga Shqipëria pas vdekjes së Skënderbeut, kur ra Shqipëria në duart të Tyrqet. Atëherë iknë shumë Shqiptarët, po më të tepërtitë u përhapnë nëpër Evropë e humpnë duke haruarë gjuhënë e duke përzjerë me vëndëset. Me gjithë këtë, ca fëmijë të mbëdha, sado që humpnë, e ruajtinë emërinë shqipëtar si fëmij' e Albanëvet n'Itali, e cila ka nxjerrë shumë njerës të mbëdhenj, që kanë shërbëtuarë Italinë me diturit të tyre e me mirëbërësirëra të mbëdha. Nga kjo fëmijë ka dal' edhe një papë: Kleman' i Dymbëdhjettë.

Nga ky remet shqipëtarësh, q'ikn' atëhere n'Evropë, vetëm ata që vanë në mbretërit të Napolit, së cilësë Skënderbeu i kish ndihurë, vetëm ata muntë të rrinë tok e të ruajnë gjuhën' e kombërin' e tyre gjer më sot. Gjuha që flasinë, është shqip, fjeshtë toskërisht, pak' e prishurë e e përzjerë me italishte, po e cila ruan e mban edhe sot shumë fjalë shqipe të vjetëra që na i kemi lënë e haruarë. Në mest të Shqipëtarëve t'Italisë janë shumë njerëz të ditur e të vyerë, që kanë dëshirë të mathe për kombërim e për gjuhën e tyre. Kanë mbledhurë shumë vjersha e këngë të vjetëra e kanë përhapurë disa libra shqip. Këta kanë shërbëtuarë shumë edhe Italinë e kanë treguarë shumë trimëri me Garibaldin.

Kështu Shqipëtarët, që janë mi dhet, në Shqipëri e jashtë Shqipërisë, bëhenë më tepër se dy miliun' e gjymësë.

V Qysh janë sot Shqipëtarët?

Thamë më sipër që Shqipëtarët, duke rënë në duart të Tyrqet, nukë hynë në kurth, si e pandeninë, e nuk' u bënë ropt' e Tyrqet, po shokët' e tyre, me të cilët bashkë hidheshin mi kombet' e tjerë, rripin e rrëmbeninë edhe ktheheshin në vënt të tyre ngarkuarë me gjë. Edhe Shqipëria ish e dliërë e po – thua më vetëhe.

Kaqë qint vjet Shqipëtarët rojnë kështu. Po kështu rojnë edhe sot? Jo, kurrë! Sot Shqiptarët janë robër, të poshtuar' e t'unjurë, të shkelur' e të çpërndër shumë më tepër se të tjerët kombe të Tyrqisë! Janë më të poshtërë nga Greqtë, nga Shqetë, nga Armenët edhe nga Judhenjtë!

Tyrqia e ka ngriturë besënë nga Shqiptarët, nuk' i beson e vështron si anëmikë e si trathtorë, jo si shokë e si vëllezërë, si i vështronte qëmoti. Sot shqiptarë e mer ushtar, e mundon e reh që të mësonjë gjuhën e ti, kërkon t'i mësonjë diturin' e luftësë, të cilën ay vetë s'e di e të cilën Shqipëtarë e ka mësuarë duke thëthiturë qumështi' e s'ëmësë. Nuk' e mëson të gjojnë, po e mahit e çpërmënt; e mer për tre vjet, e mban dhetë vjet nën' armë lark shtëpis' e lark mëmëdheut të ti, edhe qysh? Lakuriq, t'urëtë, të sëmure, të varfërë! Në luftë e vë të vritetë kot; urdhëronjës' i ti, q'është Tyrk, i paditur' e i frikçimë, e fut në një trap nga s'deletë. I gjoji Shqipëtar, me gjithë këto, lëfton lakuriq e i urëtë e me armë të meta, lëfton si dragua, e tregon trimërin' e ti e nderon Tyrqit' e Tyrqinë! Po ai i dihetë, a çpërblehetë për gjakt, që derth? Jo, kurrë! Ushtari Shqipëtar, në mos vdektë në luftë, vdes nga sëmundjeja, nga të pangrënët e nga të pamveshurit. Nga ata që venë n'ushtëri, fort të pakë kthehenë në shtëpit të tyre. E urdhëronjës kush bëhetë? Gjithënjë Tyrqitë; gjymës e ushtisë së Tyrqisë janë Shqipëtarë, po as një i njëqintë i urdhëronjëset në Tyrqi s'është Shqipëtar.

Shqipëtarët, q'ishinë mësuarë të mos paguajnë gjë, tani janë futurë në' aqë të rënda pagesa, sa smundinë të ngrenë krye. Tyrqitë, që janë zotërinjt' e tyre që pesëqint vjet e tëhu, s'u kanë mësuarë Shqipëtarëvet as punë, as mjeshtëri, as dituri, po i kanë mësuarë të lëftojn' e të rrëmbejnë; tani për-një-herë duanë t'u marrënë armëtë e u thonë: paguani! E ku të gjejnë të gjojë të paguajnë? S'kanë të hanë vetë. Ata Shqipëtarë, që pakë kohë më parë ishin të mveshurë me rroba t'arta e të farkuarë me armë t'ergjendta e të lara, ata a të bijt' e tyre janë sot lakuriq me një këmishë, që s'ka ku ta zërë qeni! Vete edhe

zaptijeja a tahsildari, e ngre shkopr' e i rreh duke thirurë: pagoni! E ku të gjenj' i ziu që të paguanjë? Atëherë i shesinë kanë, dhinë, ç'të ketë edhe gjer më qiramidhet të shtëpisë! Shqipëtarë të hajë dru për të paguarë! O ç'turp i math! O ç'e mathe e keqe! Mos e durofsh o Perëndi!

Kështu është sot gjithë Toskëria edhe shumë vënde të Gegërisë. Ca vënde të Gegërisë, që kanë mbajturë armëtë e kanë qëndruarë në malet të tyre të rreptë, nuk janë shkelurë kaqë; nuk' apënë ushtarë e s'paguajnë pagesa; po edhe këta rojnë si t'egërë pa nonjë qeveri, duke vrarë për ditë në mest të tyre. edhe këta po i ha varfërija, se s'kanë nonjë fitim edhe vëndet' e tyre janë të rjepur' e të varfërë. Me gjithë këto, edhe qeveri' e Tyrkut ditë me ditë po i rrethon më s'afëri; rahënë t'u marrinë armëtë, që t'i bëjnë edhe ata robër të poshtërë e të dobëtë e t'u nxjerrënë edhe lëkurënë!

Shqipëria sot urdhërohet' e qeverisetë prej Tyrqish të huaj e prej njerës të poshtër' e të panderçim, të cilëtë i blenë vëndetë në Kostandinopojë me të holla e vinë të rjepinë Shqipërin' e Shqipëtarëtë, për të nxjerë ato të holla, që kanë dhënë edhe aqë të tjera që do të vjedhinë për vetëhe të tyre!

Shqipëria, sado q'është' e varfër' e e paditurë, ka njerës të zottë për të qeverisurë kaqë kohë me nder e me të drejtë. Po këtyre shqipëtarëve le që s'u epetë punë në Shqipëri, po as i lenë të shkelinë në mëmëdhet të tyre të dashurë! U apënë nga një copë bukë për të zënë gojnë e i mbajnë si skef nëpër më të largët çipa t'Anadollit e t'Arabistanit! Veç nonjë tradhëtor ku të gjëndetë, ay është për nder!

VI Kombëri' e Shqipëtarëve

Për njerinë në këtë jetë s'ka gjë m'e vjejtur' e m'e dashurë se kombërija. Çdo njeri, sikundër do t'an' e t'ëmënë edhe vëndinë, tek ka lindur' e është riturë, ashtu do edhe kombin' e ti. Ay që s'do kombin' e mëmëdhen' e ti, është tradhëtor e i lik; i tilli s'munt

të quhetë njeri. Shqipëtarëtë, më tepër se çdo komp, e duanë e e nderojnë kompën' e mëmëdhen' e tyre. Shqipëtar' i vërtetë për kompërit të ti edhe s'munt kurrë të duronjë e të dëgjonjë njeri t'i shanjë shqiptarinë. N'anërat tona të lindjes njerëzitë vënë kurdo besënë përpara kombërisë; një Grek, për pasqyrë, me të ndruarë besënë, le edhe kombërinë, edhe në u bëftë katolik, thotë jam Frënk, në u bëftë mysliman, thotë jam Tyrk. Vetëm Shqipëtarë e le besënë në radhë të dytë edhe vë kombërin' e ti përpara. Shqipëtarë, mysliman qoftë, orthodhoks qoftë, katolik qoftë, është gjithënjë Shqipëtar. Besa nukë sjell kurrë ndarje e çarje në mest të tyre. Prandaj edhe grindatë që ngjajën në mest të besëvet për herë edhe në atë Evropët të ndrituarë, ato grinda s'dihenë në Shqipëri e s'kanë ngjarë kurrë në mest të Shqipëtarëve.

Po me gjithë këtë dashuri, që kanë Shqipëtarëtë për kombërit të tyre e me gjithë këtë nder q'i bëjnë, s'kanë bërë gjësendi për të mbajtur' e për të ruajtur' atë. Me se mbahetë kombëri' e një kombi? Më parë me gjuhët të ti. Sikundër thamë edhe më sipër, gjuha është m'e par' e m'e madhe shënj' e një kombërije. Gjuha me se mbahetë? Me shkronja. Një gjuh' e pashkruar s'munt të qëndonjë shumë kohë e paprishurë; duke përzjerë me gjuhëra të tjera, prishetë. Do të thonë: Qysh gjuha jonë, pa qën' e shkruarë, ka qëndruarë kaqë mijë vjet edhe pse të mos duronjë edhe paskëtaj ashtu? Po, ka qëndruarë kaqë mijë vjet, se atëherë Shqipëtarëtë roninë në malet e tyre më vetëhe, pa përzjerë me të tjerë kombe, edhe se kombetë, q'i rrethoninë, ishinë edhe ata të paditurë. Atëherë ish puna me kordhë edhe Shqipëtarë në kordhët ish m'i fortë nga të tërë. Me gjithë këtë, shohëmë që Maqedhonasitë, sado q'ishinë aqë të fortë, sa muarrë gjithë botënë, posa q'u përzjënë me kombe të tjerë më të ndrituarë se ata, e humpnë kombërin' e tyre e u shuanë fare, aqë sa shumë botë i kanë marrë për Grekë.

Vetëm Shqipëtarët' e Shqipërisë e kanë ruajturë kombërin' e tyre, duke mos përzjerë me të huaj e duke rojturë të ndarë nga gjithë bota e si t'egërë. Po në e kanë ruajturë gjer më sot kombërin'

e gjuhën' e tyre me paditje e pa shkruarë, a do të mundinë me këtë mëndyrë ta ruajn' edhe paskëtaj, ndo në Shqipëri, ndo n'Itali e në Greqi? Jo, jo, kurrë! Bota u ndryshua, njerëzit u xgjuanë, kombet' u ndrituanë, sicilido përpiqetë të vejë më parë se të tjerët, sicilido vështro qysh të shtohet' e të madhohetë edhe kujdesetë të përpijë ata që janë më të vegjël' e më të dobëtë.

Sot çdo komp, për të ruajturë kombërin' e gjuhën' e ti, ka nevojë të hapnjë sytë, të ketë mëndjenë të mbledhurë, të shpjerë gjuhën' e ti përpara e të kujdesetë shumë që të mos ta han' e ta copëtojnë kombetë fqinjë. Në kombërit s'ka miqësi, si s'ka në lodrët; cilido vështro të fitonjë vetë e të hajë shoknë. Kombetë janë si pishqitë, që hanë njëri tjetrinë. Mjerë kush është i dobët!

VII Reziket' e Shqipërisë

Shqipëria gjer pak kohë më parë ka qënë rrëthuarë me vënde të Tyrqisë edhe kufit' e kësaj mbretërije ishinë fortë lark Shqipërisë. Shqipëtarëtë vininë bashkë me Tyrqitë për të ruajturë kufit' e largta të mbretërisë; po mëmëdhen' e tyre e shihninë jashtë çdo rreziku e e diçinë që nonjë anëmik s'mundtë t'i qasësh Shqipërisë. Por sot nuk' është' ashtu; sot Shqipëria ka mbeturë në një çip të largë e të veçantë të Tyrqisë e është e rrëthuarë me kufi anëmiqsh. Mal i Zi, Sërbia, Greqia e Bullgaria e kanë pshtjell' e përquarë Shqipërinë edhe Austria i ka ardhurë mi krye. Me Tyrqinë e lith një rrip dheu i hollë në mest të Bulgaris' e të detit Egje, që këtë rrip Bullgarëtë mundinë me të parët ta marrin' e t'unjenë mb'anë të detit, edhe ta presin' e ta çkëpunjë Shqipërinë nga Tyrqia, e cila s'ka as nonjë fuqi në dett, që t'i ndihnj' andej Shqipërisë. Prandaj në një luftë, në të cilët të marrin' anë edhe Bullgarëtë, Shqipëtarëtë duhetë të jenë të zotët të ruajnë vetë më vetëhe vëndin' e tyre e të mos varenë më Tyrqinë, e cila s'është' e zonja për vetëhe të saj.

Po veç këtyre, që do të dukenë në kohët të luftësë, Shqipëria ka rezike më të mbëdhenj e më të thellë, të cilët po i nxjerrinë

rënjëtë në kohët të paqit, pa gjak e pa armë. Kjo është luft' e pëndës' e e shkollësë, luft' e kombërisë. Kombetë, q'e kanë rrëthuarë Shqipërinë duanë ta copëtojnë' e ta ndajnë në mest të tyre. Greqtë, Shqetë e të tjerë kombe fqinjë s'duanë të njohinë qënien' e kombërisë shqipëtare. Sicilido përdor besën' e ti e do të heqë m'anët të ti ata Shqipëtarë, që kanë një besë me të. M'i pari Tyrku do të heqë Shqipëtarëtë myslimanë e t'i ndanjë nga vëllezërit' e tyre, Shqipëtarët' e krishtenë, duke futurë në mest të tyre fanatismën' e grindenë. Për të ndarë të krishtenët për jetë nga myslimanët e për të hapurë në mest të tyre një trap të thellë, qeveri' e Tyrkut Shqipëtarët' e krishtenë s'i njeh për Shqipëtarë, po i quan Rum domethënë Greq, Bulgarë, Sërbë, Llatinë etj. Edhe myslimanëtë i quan islam; edhe emëninë Shqipëtar s'e njeh e s'do ta dëgjonjë. Të verbëritë Tyrq! Nuk' kuptojnë dot, e s'iau pret mëndja që me këtë udhë shërbejnë qëllimet' e armikëvet të tyre e nxjerrin themelet' e rënjët' e tyre!

Greqtë, të cilët dlinin' e tyre edhe mbretërinë, që kanë sot, e kanë fituarë me gjakt të Shqipëtarëvet, të Boçarit, të Xhavellesë, të Mjaulit e të tjerëve trima Shqipëtarë, ata Grekë që edhe sot ruajnë rrobatë, fustanetë, kallcetë, opingatë, valletë e këngët' e Shqipëtarëvet, ata janë më të keqt' e armikëvet të Shqipërisë. Gjitha bota e dinë idhen' e mathe të Greqet. Duk me qënë që në kohët të Perikliut, ahëre q'ishinë më të mbëdhenj e më të ndrituarë se kurdo, kishinë më pak vënt se ç'kanë sot, edhe që s'kanë nonjë të drejtë të duanë më teprë, këta kërkojnë t'u epenë sa vënde kish marrë Aleksandër' i Math, a të ngjallinë mbretërin' e Byzantinjet, pa menduarë q'Aleksandri ish Maqedonas edhe Byzantinjtë romanas, kombe që të dy armiq të grekërvet e të cilët e kanë humburë Greqinë. Pas kësaj idhes së mathe Grekëritë kanë dashurë të pushtojnë e të futinë nënë Greqit gjithë sinisin' e Ballkanit, edhe Rumaninë edhe Bulgarinë. Po si i humpnë për jetë këta vënde me gjithë të thirrurat' e të gjerat e tyre, tani e kanë ngushtuarë shpresën' e tyre në Shqipëri e në Maqedoni. Pas zakonit të përgjithshëm, duke psheturë në besët, duanë të heqinë

m'anë të tyre Shqipëtarët orthodhoksë; e t'i ndajnë nga vëllezërit e tyre mysliman' e katolikë; përpiqenë t'i bëjnë këta të harojnë gjuhën' e tyre të bukurën e të mësohenë të flasin' e të shkruajn' e të ligjërojnë greqisht e me këtë udhë të bëhen Grekër. Mendohenë se, po të bëhenë të krishterët Grekër, myslimanët Evropa s'i ka për të vënë në vatrë, edhe, po të vinjë koha, ay vënt, do-me-thënë gjithë Shqipëri e jugësë e gjithë Toskëria, do t'i epetë Greqisë.

P'andaj Grekëritë, më nj'anë nga Athina me shkolla, me mësonjës, me livra, me shëronjës e me shumë gjërëra të tjera edhe me të holla të tepra, të paguara prapë prej Shqipëtarësh të çmednурë e tradhëtorë grekomanë, edhe më nj'anë tjetërë nga Konstandinopoja me anët të patrikërisë, të dhespotëve, të priftëret e të kishësë, duke përdorurë aforismonë e të dëbuarët nga isha, sikur t'ish edhe krishti Grek edhe sikur, për të qënë i krishten' orthodhoks, duhetë pa ndryshim të jetë gjithkush Grek a grekoman; nga të dy këto anë, themi, Grekëritë po përpiqenë që të kthejnë ditë me ditë Shqipëtarët orthodhoksë e t'i bëjnë Grekër.

E Shqipëtarët orthodhoksë, nga padija e nga erësira në të cilët gjendenë, gënehenë cpejt, u duketë sikur vërtet s'munt të jenë të krishtenë pa qënë grekër, pandehinë se vetëm greqishtjështë gjuh' e orthodhoksisë edhe që, me të lënë këtë gjuhë, të cilënë e dinë fort pakë edhe s'e mësojnë dot, me gjithë që çajnë kokënë, me qenë q'është aq' e rëndë e aq' e humbur' e e haruarë, sa edhe nga ata Grekëret vetë fort të pakë njerës mundinë ta mësojnë. Këta Shqipëtarë tradhëtorë pa diturë quhenë grekomanë.

Lëvdatë i qoftë Perëndisë! Që kur ka zënë të shkruhetë shqipja, grekomanët kanë zënë të pakësohenë ditë me ditë, të marrënë vesh dhëlpërit' e Grekërvet e të hiqenë nga ata duke zënë me të dy kombërin' e gjuhën' e tyre. Këta s'kanë frikë as nga mësonjës i Grekut, as nga dhespot' i fanarit; po grekëritë kanë një shok të fortë, me të cilënë janë zënë shëndoshë dorë-për-dorë për të humburë kombërin' e gjuhën' e Shqipëtarëve; ay shok është Tyrku, i cili i ndih Greqisë e patrikërisë së Fenerit në këtë punë,

me sa i vjen nga dora. Për të bërë punën e Grekut qeveri' e Tyrqisë nukë le të hapetë nonjë shkollë, të shkeletë nonjë livrë a të bëhetë nonjë mësim e nonjë mbrodhëri në gjuhët shqip, duke ndihurë shkollavet greqisht me çdo farë mëndyre e duke mbajturë Shqipëtarët' e krishtenë nënë xgjedhë të priftërisë së Fenerit.

Pas Tyrqet e grekërvet Shqipëria ka armikër Bulgarët' e Sërbëtë, të cilëtë duanë të bëjnë nëpër anë të lindjes e të veriut të Shqipërisë ato që bëjnë Grekëritë n'anët të jugësë. Edhe nëpër ato anë shumë Shqipëtarë orthodhoksë, aqë të paditur' e të pakuptuarë sa të tjerëtë, tregojnë një dëshirë për gjuhën' e Shqehet e duanë të harojnë gjuhën' e bukurë që kanë folurë prindërit' e tyre që kaqë mijë vjet e tëhu. Ç'i math turp e ç'e mathe poshtëri e unjtëri e fëlliqurë! Po edhe këtyre Shqehë u ndihinë Tyrqitë, të cilët atyre u lenë duartë çpenguarë të bëjnë ç'të duanë e neve na i lidhinë skrupullë; atyre u apënë fermanë të hapinë shkolla e mitropolitirëra ndër vëndet tanë e neve s'na lënë të kemi as një shkollë të vogëlë! Pa menduarë një herë se Grekëretë e Shqehët janë miqt' e Tyrqisë apo Shqipëtarëtë, edhe cilëtë kanë derdhurë edhe derdhinë edhe sot gjak për të?

Kështu Tyrqitë edhe me ndihmët të këtyre Grekëretë e Shqehët janë armikët' e Shqipëris' e të Shqipëtarëve; edhe përpiqenë, me sa u vjen nga dora, ta humbasinë kombërin' e gjuhën' e këtij kombi, të cilit edhe emëninë duan t'ia ngrënë fare. Greqia, Bulgaria e Sërbia përpiqenë ta humbasin' e ta ngrënë kombërinë shqipëtare e gjuhënë shqip cilado nga ajo cop' e Shqipërisë, q'i ka rënë me pjesët të saj edhe q'e vështron që tani të sajnë, dyke kthyerë të krishtenët në kombërit të tyre; edhe Tyrqia më nj'anë u ndih këtyre në këtë punë e më nj'anë tjetërë kërkon të heqë Shqipëtarëtë myslimanë e t'i ndanë nga vëllezërit' e tyre, jo për të mirët e saj, po për të hequr' edhe ata e për të vithisurë bashkë në trap të thellë të humbjesë tek po bjenë, për të mos dalë kurrë.

Këta janë rreziket' e Shqipëris' e të shqipëtarëve. Shqipëtarëtë duhetë të ruhenë shumë nga djallëzit' e Tyrqet, të Grekëret e të Shqehet e t'u rinë kundreq këtyre me të drejtët të tyre.

VIII Miq' e Shqipëtarëvet

Sadoqë Shqipëtarët janë rrethuarë me armikë edhe Tyrqit e Greqtë, që kanë nevojë të mathe të jenë miq e të bashkuarë me Shqiptarët, këta të dy kombe të çmëndurë punojnë me shumë nga të gjithë për të humburë kombinë Shqiptar, me gjithë këtë s'munt edhe s'duhetë të themi që gjithë bota jan' armikët e Shqiptarëve. Jo, kemi edhe miq, jan' edhe shumë që na duanë edhe munt të na ndihjnë, po të duamë vetë. Gjithë kombet' e Evropësë, Francezëtë, Italjanëtë, Alemanëtë, Inglizitë e të tjerë, gjithë e duanë e e nderojnë kombinë tënë; gjithë çuditenë me trimërit të Shqipëtarëvet, me besët të tyre e me të tjera kaqë të mira, që i njohin në kombit tënë. Gjithë shkronjësit' e Evropësë kanë shkruarë kurdo mirë për na; na dinë trima, e burra të besësë, nga njohinë si më të vjetrinë komp t'Evropësë e më të fisçiminë. Gjuhënë tënë zunë ta mësojnë duke dhën' asaj një rëndësi të mathe në letrërit të përgjithçime. Franca që së vjetëri do të tregonjë një dashuri të çqarë për Shqipëtarët edhe më tepër për katolikët' e për Mirëditasitë. Italia ka treqint mijë Shqipëtarë në vëndit të saj, të cilët janë përpjekurë më shumë se Italjanëtë vetë për bashkimit t'Italisë, edhe për të bërë zëmrënë këtyre, do të mirën' e Shqipërisë, të cilën' e ka edhe fqinjë e s'do ta shohë që ta copëtojnë Greqt' e Shqehhtë. Austria nukë munt të dojë Shqeh't' e Sërbis' e të Bulgarisë të futenë gjer në mest të Shqipërisë e të hapen' e të ritënë aqë tepër; një komp trim si Shqipëtarët do ta ketë mik e ndihmës në sinisit të Ballkanit kundër Shqehet, që janë të shumë, si – kundër që mban edhe Rumanëtë. Edhe Rusia, q'është vetë Shqah edhe mburonjëse e gjithë Shqahet, edhe ajo nuk' e kurcen fjalën' e mirë e ndihmënë për Shqipëtarët, sikundër s'e ka kurcyerë kurrë edhe për grekëret me gjithë që këta s'e duanë edhe janë armikët' e Shqahërisë.

Kështu gjithë mbretërit' e mbëdha na duan' e na nderojnë edhe miqt' i kemi të shumë, po nonjë nga këta nukë na është' aqë mik sa ta marrë punënë tënë në dorë e të përvishetë për këtë

punë vetiu. Veç kësaj, duke me na parë të ndarë më tri besë e më të shumëtë myslimanë, nukë ia u pret mëndja që të mujmë na të bëjmë një komp të njëjtëtë e të bashkuarë, i cili të jet' i zoti të qeverisetë më vetëhe. Po, kur të na shohënë në punë, atëherë, s'ka dyshim, që do të ndihinë të gjithë në të drejtët tënë.

Nga kombet fqinjë vetëm një kemi mik, i cili kupëton të mirën' e ti e e di që pa na s'munt të mbahetë. Ky komp është komp i Vllehet, që rojnë në Shqipëri e afër Shqipërisë. Nga këta ca janë Vlleh – Shqipëtarë, që flasinë vllahisht edhe shqip, dhe ca Vlleh – Greq, që flasinë vllahisht edhe greqisht. Grekëritë kanë bërë edhe po bëjnë gjithë për këta Vlleh ato që kanë bërë e që po bëjnë për na shqipëtarët, do-me-thënë përpiqenë t'i bëjnë Greq me shkollat e me kishët e tyre. Vllehtë gjer tani ishinë gënjyer' edhe ata si Shqipëtarët orthodhoksë e doninë të quhenë Greq e të harojnë gjuhën' e tyre duke mësuarë greqisht; po më në funt e muarrë vesh edhe këta se sa e vjeturë është gjuha e kombëria për çdo njeri edhe zunë të mësojnë gjuhën' e tyre e të hapinë shkolla më vetëhe.

Në këtë punë vllahitë s'mund të kenë tjetër ndihmës e mik të vëndit përveç shqipëtarëve. Duke prishurë me Greqi, të cilëtë s'nginjenë t'i pjekin e t'i hanë ata Vlleh që duanë gjuhën' e tyre, si edhe Shqipëtarët kishinë nevojë të bashkohenë me shqipëtarët, me ata që janë Shqipëtarë të vërtetë e duan gjuhën' e kombërin' e tyre. edhe Rumania, q'është mëm' e këtyre Vllehëve e der' e t'et të tyre, ta themi për shëmbëllë, e di mirë që Vlleht' e Shqipëris' e të Maqedhonisë s'mundinë të rojnë e të ruajnë gjuhën' e kombërin' e tyre kundër djallëzivet të Grekëret përveç duke psheturë në miqësit të Shqipëtarëvet e duke bashkuarë me ta. P'andaj Rumania është treguarë më tepër se gjithë mikë për Shqipërinë, e ka dashurë dhe do të ndarët' e Shqipëtarëvet nga Grekëretë; edhe në Rumani është bërë e para shoqëri e atje është hapurë e para shtypëtore e janë shkelurë të paratë livra shqip. Këtë të mirë Shqipëria nukë do t'ia haronjë Rumanisë edhe do t'ia çpërblenjë duke dashurë e duke mbajturë mirë vlleht' e Shqipërisë.

Po njeriu po të jet' i likë e i dobëtë, gjith' i hipinë siprë, jo vetëm anëmiqtë, po edhe miqtë; për të mbajturë nder' e ti, duhet të tregohet' i zoti kundër anëmiqet edhe kundër miqet. Kështu edhe na, sado që Vllehtë na duanë edhe kanë nevojë për miqësitë tënë, me gjithë këtë, duanë të jenë më të lartë e më të ndjerë se na, duk me qënë aqë më të pakë edhe t'ardhur' e të huaj në Shqipëri. Janë ca Vlleh, që duanë të tregojnë n'Evropë që Vllehtë janë mëndja e Shqipëtarëtë trupi, që Shqipëtarëtë duhet të të lëftojn' e të vritenë të thonë që Shqipëtarëtë s'kanë nevojë për shkronja e për shkolla, se kanë shkronjat' edhe shkollat e Vllehet. Këtë dorëhapuri na i bëjn' edhe Grekëret' e Tyrqitë, të gjithë na duanë aqë sa të n'apënë gjuhën e shkronjat' e tyre, edhe të gjithë na presinë në shkollat të tyre me krahë hapurë!

P'andaj edhe Vllehet nukë duhetë t'u besojmë aqë tërë me gjithë që duamë ta besojmë që-ky mendim s'është' i të gjithë Vllehet, as i më të urtëvet. Sido që të jetë puna na duhetë të mendojmë mirë punënë tënë e të përpiqemi vetë për punët të vet, se në këtë jetë sicilido përpiqetë për vetëhe, Armiku do të të marrë lëkurënë edhe miku robënë.

IX Të shkruarit e gjuhësë shqip

Thamë edhe më siprë që m'e par' e shënjavet të një kombi edhe ajo q'e bën të nëmërohetë një komp më vetëhe, është gjuha. Një gjuhë, që s'shkruhet' e s'këndohetë, nukë ziretë gjuhë, si Provansalëtë në Francë, Katalonasitë në Spanjë, Galëtë n'Ingilterë e të tjerë kaqë kombe, që flasinë nga një gjuhë më vetëhe, po nukë shkruajnë gjuhën' e tyre, dhe botë i njeh për Francezë, Spanjole, Ingiliz, e të tjerë pas gjuhësë, që shkruajnë e këndojnë.

Prandaj i pari i punëvet që duhet të ketë kujdes një komp, që do të ruanjë kombërin' e ti, është të shkruarët' e gjuhës së ti edhe p'andaj ata duanë ta humbasin' e ta rofitin' atë komp, vënë këmbë t'i ndalojnë nga të shkruarët gjuhën e tyre.

Kemi thënë qysh Shqipëtarëtë s'janë kujdesurë që krejt për të shkruarë gjuhën' e tyre, qysh gjuha shqip ka mbeturë e pashkruarë gjer në kohët tënë edhe qysh është ruajturë gjuha jonë nga të rojturit' e prindërvet tanë veçan e pa përzjerë me të tjerë kombe. Po s'është vetëm kombi ynë, që s'ka pasurë shkruarë gjuhën' e ti; edhe shumë kombe të tjerë t'Evropës' e t'Asisë kanë zënë të shkruajnë gjuhën' e tyre në këtë shekull të pastajmë. Në është ruajturë shqipja kaqë mijë vjet pa shkronja, paskëtaj s'munt të ruhet' edhe shumë kohë, me të qënë që kohëtë u ndëruanë, nonjë komp s'munt të ronjë i ndarë e veçan, fqinjëtë u xgjuanë e po venë mbarë edhe përpiqenë të na rofitinë. E para pun' e këtyre është të na bëjnë të harojmë gjuhënë tonë, të mësojmë të tyrenë. Jo vetëm Shqipëtarët e Greqis; e t'Italisë po edhe shumë nga të Shqipërisë zunë të mos flasinë e të mos flasinë e të mos dinë shqip, tek prindërit' e tyre s'dininë tjetër gjuhë. Po të liresh kështu e pashkruarë shqipja, q'është ruajturë që kaqë mijë vjet e tëhu, do të humbiste e të harohesh në pakë kohë.

Duke parë këtë rresik të math, të keq e të tëmeruarë, ca Shqipëtarë me zemrë plot dashuri për kombërit të tyre, nxuarë në shesh dëshirënë, që ka pasurë të pshehurë në zemrë çdo Shqipëtar i ndrituarë për të shkruarët të gjuhës' së bukurë sonë. Janë njëzet vjet, në kohët të lidhejes së Prizrenit, u bënë shkronjatë shqip të plota e të mbaruara, me të pasurë çdo shkronjë vetëm një zë edhe për çdo zë një shkronjë më vetëhe. Me të parë shqipëtarëtë gjuhën' e bukurë të tyre të shkruar' aqë mirë, i zuni shkronjatë me të dy duartë, edhe shoqërirëra u ngrehnë në Rumani e n'Egjyptë pas asaj së Kostantinopojësë, e cila s'mundi të qëndronte shumë kohë nënë xgjedhët të Tyrqet. Një shkollë u hap në Korçë e për së pari herë zuri të mësohesh gjuha jonë. Shkollatë nuk' u shtuanë e të vininë mbarë si duheshe, po shkronjatë shqip u përhapnë nëpër gjith' anët të Shqipërisë, edhe burra e gra, djem e vasha, gjithë mësuanë në pak kohë të shkruajn' e të këndojnë gjuhënë shqip. Më njëzet vjet shkronjatë shqip lëshuan' aqë rënjë të shëndosha e zun' aqë themele të fortë,

Po njeriu po të jet' i likë e i dobët, gjith' i hipinë sipër, jo vetëm anëmiqtë, po edhe miqtë; për të mbajturë nder' e ti, duhet të tregohet' i zoti kundër anëmiqet edhe kundër miqtë. Kështu edhe na, sado që Vllehtë na duanë edhe kanë nevojë për miqësitë tënë, me gjithë këtë, duanë të jenë më të lartë e më të ndjerë se na, duk me qënë aqë më të pakë edhe t'ardhur' e të huaj në Shqipëri. Janë ca Vlleh, që duanë të tregojnë n'Evropë që Vllehtë janë mëndja e Shqipëtarët trupi, që Shqipëtarët duhet të lëftojnë e të vritenë të thonë që Shqipëtarët s'kanë nevojë për shkronja e për shkolla, se kanë shkronjat' edhe shkollat e Vllehet. Këtë dorëhapuri na i bëjnë edhe Grekëret' e Tyrqitë, të gjithë na duanë aqë sa të n'apënë gjuhën e shkronjat' e tyre, edhe të gjithë na presinë në shkollat të tyre me krahë hapurë!

P'andaj edhe Vllehet nukë duhetë t'u besojmë aqë tërë me gjithë që duamë ta besojmë që-ky mendim s'është' i të gjithë Vllehet, as i më të urtëvet. Sido që të jetë puna na duhetë të mendojmë mirë punënë tënë e të përpigemi vetë për punët të vet, se në këtë jetë sicilido përpigjetë për vetëhe, Armiku do të të marrë lëkurënë edhe miku robënë.

IX

Të shkruarit e gjuhësë shqip

Thamë edhe më sipër që m'e par' e shënjavet të një kombi edhe ajo q'e bën të nëmërohetë një komp më vetëhe, është gjuha. Një gjuhë, që s'shkruset' e s'këndohetë, nukë ziretë gjuhë, si Provansalëtë në Francë, Katalonasitë në Spanjë, Galëtë n'Ingilterë e të tjerë kaqë kombe, që flasinë nga një gjuhë më vetëhe, po nukë shkruajnë gjuhën' e tyre, dhe botë i njeh për Francezë, Spanjolë, Ingiliz, e të tjerë pas gjuhësë, që shkruajnë e këndojnë.

Prandaj i pari i punëvet që duhet të ketë kujdes një komp, që do të ruanjë kombërin' e ti, është të shkruarët' e gjuhës së ti edhe p'andaj ata duanë ta humbasin' e ta rofitin' atë komp, vënë këmbë t'i ndalojnë nga të shkruarët gjuhën e tyre.

Kemi thënë qysh Shqipëtarët s'janë kujdesurë që krejt për të shkruarë gjuhën' e tyre, qysh gjuha shqip ka mbeturë e pashkruarë gjer në kohët tënë edhe qysh është ruajturë gjuha jonë nga të rojturit' e prindërvet tanë veçan e pa përzjerë me të tjerë kombe. Po s'është vetëm kombi ynë, që s'ka pasurë shkruarë gjuhën' e ti; edhe shumë kombe të tjerë t'Evropës' e t'Asisë kanë zënë të shkruajnë gjuhën' e tyre në këtë shekull të pastajmë. Në është ruajturë shqipja kaqë mijë vjet pa shkronja, paskëtaj s'munt të ruhet' edhe shumë kohë, me të qënë që kohëtë u ndëruanë, nonjë komp s'munt të ronjë i ndarë e veçan, fqinjëtë u xgjuanë e po venë mbarë edhe përpigjenë të na rofitinë. E para pun' e këtyre është të na bëjnë të harojmë gjuhënë tonë, të mësojmë të tyrenë. Jo vetëm Shqipëtarët e Greqis; e t'Italisë po edhe shumë nga të Shqipërisë zunë të mos flasinë e të mos flasinë e të mos dinë shqip, tek prindërit' e tyre s'dininë tjetër gjuhë. Po të liresh kështu e pashkruarë shqipja, q'është ruajturë që kaqë mijë vjet e tëhu, do të humbiste e të harohesh në pakë kohë.

Duke parë këtë rresik të math, të keq e të tëmeruarë, ca Shqipëtarë me zemrë plot dashurije për kombërit të tyre, nxuarë në shesh dëshirënë, që ka pasurë të pshehurë në zemrë çdo Shqipëtar i ndrituarë për të shkruarët të gjuhës' së bukurë sonë. Janë njëzet vjet, në kohët të lidhejes së Prizrenit, u bënë shkronjatë shqip të plota e të mbaruara, me të pasurë çdo shkronjë vetëm një zë edhe për çdo zë një shkronjë më vetëhe. Me të parë shqipëtarët gjuhën' e bukurë të tyre të shkruar' aqë mirë, i zuni shkronjatë me të dy duartë, edhe shoqërirëra u ngrehnë në Rumani e n'Egjiptë pas asaj së Kostantinopojësë, e cila s'mundi të qëndronte shumë kohë nënë xgjedhët të Tyrqet. Një shkollë u hap në Korçë e për së pari herë zuri të mësohesh gjuha jonë. Shkollatë nuk' u shtuanë e të vininë mbarë si duheshe, po shkronjatë shqip u përhapnë nëpër gjith' anët të Shqipërisë, edhe burra e gra, djem e vasha, gjithë mësuanë në pak kohë të shkruajnë e të këndojnë gjuhënë shqip. Më njëzet vjet shkronjatë shqip lëshuan' aqë rënjë të shëndosha e zun' aqë themele të fortë,

Po njeriu po të jet' i likë e i dobëtë, gjith' i hipinë siprë, j
vetëm anëmiqtë, po edhe miqtë; për të mbajturë nder' e ti, duhe
të tregohet' i zoti kundër anëmiqet edhe kundër miqet. Kësht
edhe na, sado që Vllehtë na duanë edhe kanë nevojë pë
miqësitë tënë, me gjithë këtë, duanë të jenë më të lartë e më t
ndjerë se na, duk me qënë aqë më të pakë edhe t'ardhur' e t
huaj në Shqipëri. Janë ca Vlleh, që duanë të tregojnë n'Evropë
që Vllehtë janë mëndja e Shqipëtarëtë trupi, që Shqipëtarëtë
duhetë të lëftojn' e të vritenë të thonë që Shqipëtarëtë s'kanë nevojë
për shkronja e për shkolla, se kanë shkronjat' edhe shkollat e
Vllehet. Këtë dorëhapuri na i bëjn' edhe Grekëret' e Tyrqitë, të
gjithë na duanë aqë sa të n'apënë gjuhën e shkronjat' e tyre, edhe
të gjithë na presinë në shkollat të tyre me krahë hapurë!

P'andaj edhe Vllehet nukë duhetë t'u besojmë aqë tërë me
gjithë që duamë ta besojmë që ky mendim s'është' i të gjithë
Vllehet, as i më të urtëvet. Sido që të jetë puna na duhetë të
mendojmë mirë punënë tënë e të përpiqemi vetë për punët të
vet, se në këtë jetë sicilido përpiqetë për vetëhe, Armiku do të
të marrë lëkurënë edhe miku robënë.

IX Të shkruarit e gjuhës shqip

Thamë edhe më siprë që m'e par' e shënjavet të një kombi
edhe ajo q'e bën të nëmërohetë një komp më vetëhe, është gjuha.
Një gjuhë, që s'shkruhet' e s'këndohetë, nukë ziretë gjuhë, si
Provansalëtë në Francë, Katalonasitë në Spanjë, Galëtë n'Ingilterë
e të tjerë kaqë kombe, që flasinë nga një gjuhë më vetëhe, po
nukë shkruajnë gjuhën' e tyre, dhe bota i njeh për Francezë,
Spanjole, Ingiliz, e të tjerë pas gjuhësë, që shkruajnë e këndojnë.

Prandaj i pari i punëvet që duhet të ketë kujdes një komp,
që do të ruanjë kombërin' e ti, është të shkruarët' e gjuhës së ti
edhe p'andaj ata duanë ta humbasin' e ta rofitin' atë komp,
vënë këmbë t'i ndalojnë nga të shkruarët gjuhën e tyre.

sa s'munt të ç'kulet' e të rënohet kurrë. Ky dru, q'u vu njëzet vjet më parë, u lulëzua edhe dha pemë fort t'ëmbëla e të bukura.

Mbrodhëri' e shkronjavet shqip është vdekje për armikët' e kombërisë sonë. Më parë gjithë thoshinë që kjo punë s'bëhetë shqipja s'është një gjuh' që të munt një të shkruhetë, është një gjuhë e lig' e e prishurë, s'munt të ketë shkronjëto, nonjë dituri s'munt të shkruhet' e të mësohetë në këtë gjuhë e kaqë të tjera fjalë të kota, për të bërë na ta presimë shpresën e të mos përpigemi për të shkruarë gjuhënë tënë. Po kur panë që shqipja u shkruaka fort mirë, u kënduaka shumë bukuri, u bëka shkronjëtor' e saj edhe qënka m'e mirë e m'e mbaruarë se gjithë gjuhët' e dheut, u mësuakanë me të gjithë dituritë; kur e kupëtuanë që, sa të mësonjë Greku gjuhën' e Omirit, t'Evripidhit, të Platonit, e të tjera gjuhëra të humbura, sa të këndojnë Tyrku gjuhën' e gjer' e të gjatë t'Arabëvet e të persanëvet, pa munduarë t'i mësonjë, sa të merrenë këta me këto gjuhë, Shqipëtarit e ka mësuarë gjuhën' e ti ta shkruanj' e ta këndonjë drejt në ca dit edhe ka mësuar' edhe shumë mësimë të nevojshme.

Kur panë këto të mira në gjuhët shqip e mbrodhësin' e madhe të shkronjavet tona, e kupëtuanë që Shqipëria do t'u dalë nga thonjtë edhe u bashkuanë gjithë për të ndaluarë të shkruarët' e gjuhësë shqipe. Tyrq, Grekër, Shqeh e të tjerë, sado që janë armikë në mes të tyre, dhanë dorënë njëri-jatrin kundër reve. Port' e Lartë e plas' e Ylli, patrikëri' e Fenerit, qeveri' e Athinësë etj. U bashkuanë në këtë punë. Tyrku ndaloi të hapuritë shkolla shqip, zuri livratë në tellonë, nukë la të shkelësh as një copë kartë në gjuhët tënë edhe i vështroi me sy armiku duke quajtur komitë, pas zakonit të ti, gjith' ata që donin të shkruajn' e të këndojnë në këtë gjuhë; Greku thirri e çori lëveretë që nga Athina kundër të shkruarit të gjuhësë sonë, ngrehu njëmij' intrikëra kundër Shqipëtarëve, që duanë gjuhën' e tyre, i vrau të shumëtë me dorët të Tyrkut; patriku e dhespotëtë hodhë aforismatë si Hyji rrufenë qëmoti.

Gjithë këta ndalime bënë të mos shtohen' e të mos përhapenë shkollatë shqip në Shqipërsi e të mos dalënë livra e ditare etj., në gjuhët tënë; po nukë ndaluanë dot Shqipëtarët nga të mësuarëtë shkronjatë shqip. Shqipëtarit është mësuarë të nxërë shkronja edhe pa shkollë, në sheshit' edhe pa livra e të shkruara me dorë.

Shqipja sot nuk është' një gjuhë e pashkruarë si që njëzet vjet më parë; sot është një gjuhë, që shkruhet' e këndohetë, edhe nga më të bukuratë. Nonjë gjuhë s'këndohetë aqë lehtë e aqë mirë sa shqipja. Kjo i hidhëroi e i helmoi fare armikëtë tanë, se duk më parë që ka lëshuarë aqë rënjë të gjata e të forta të shkruarit e gjuhëve shqipe, nuk mundinë më sot të thonë që Shqipja nuk munt të shkruhet; se ja tek u shkrua.

X Varfëri' e Shqipëtarëve e pakryesi' e Shqipërisë

Shqipëtarit gjer ca kohë më parë ka qënë mjaft e pasur' e e begatë. Shqipëtarëtë roninë me rogat' e ushtrisë e me rrëmbimet të luftësë, si edhe me disa mjeshtëri, që kishinë. Mvishnin' e mbathninë robën' e plaçkën e tyre, që bëhesh në vënt. Pagesat' e qeverisë ishinë fort të pakta e të lehta. Nga të hollatë, që sillinë së jashtësmi në Shqipëri, fort të paka delninë jashtë, të shumatë mbeteshinë në vendit. Kjo sillte një begati të përgjithçme.

Sot s'është puna kështu; Shqipëtarëtë më nukë venë ushtarë me rogë, po futenë nënjë zgjedhë ushtrie; nukë kthehenë nga lufta të mvëshurë n'ar e të arkuarë me armë të lara, po lakuriq të sëmure e të këputurë. Nonjë gjë s'bëhetë dot në vëndit, se punëtorëtë vëndës s'ia dalinë dot kundër fabrikavet t'Evropësë. Edhe ato dy pare, q'u bjenë në dorë Shqipëtarëve, rjedhinë nga duart' e tyre e rungullisenë n'Evropë. Pagesat' e qeverisë janë të shumta e të rënda, sa me-zi i paguajnë. Fitimet e vjetërë u ngrinë, të tjerë të rinj s'erdhë në vëndit t'atyre. Për udhëra paguajnë veçan, udhë s'ka; lumenjtë mbytinë fushatë;

...e renohet kurrë. Ky dru, q'u vu njëzet vjet më parë, u lulëzua edhe dha pemë fort t'ëmbëla e të bukura. Mbrodhëri' e shkronjavet shqip është vdekje për armikët e kombërisë sonë. Më parë gjithë thoshinë që kjo punë s'bëhetë shqipja s'është një gjuh' që të munt një të shkruhetë, është një gjuhë e lig' e e prishurë, s'munt të ketë shkronjëto, nonjë dituri s'munt të shkruhet' e të mësohetë në këtë gjuhë e kaqë të tjera fjalë të kota, për të bërë na ta presimë shpresënë e të mos përpiqemi për të shkruarë gjuhënë tënë. Po kur panë që shqipja u shkruaka fort mirë, u kënduaka shumë bukuri, u bëka shkronjëtor' e saj edhe qënka m'e mirë e m'e mbaruarë se gjithë gjuhët' e dheut, u mësuanë me të gjithë dituritë; kur e kupëtuanë që, sa të mësonjë Greku gjuhën' e Omirit, t'Evripidhit, të Platonit, e të tjera gjuhëra të humbura, sa të këndojnë Tyrku gjuhën' e gjer' e të gjatë t' Arabëvet e të persanëvet, pa munduarë t'i mësonjë, sa të merrenë këta me këto gjuhë, Shqipëtarit e ka mësuarë gjuhën' e ti ta shkruanj' e ta këndonjë drejt në ca dit edhe ka mësuar' edhe shumë mësimë të nevojshme.

Kur panë këto të mira në gjuhët shqip e mbrodhësin' e madhe të shkronjavet tona, e kupëtuanë që Shqipëria do t'u dalë nga thonjtë edhe u bashkuanë gjithë për të ndaluarë të shkruarët' e gjuhësë shqipe. Tyrq, Grekër, Shqeh e të tjerë, sado që janë armikë në mes të tyre, dhanë dorënë njëri-jatrin kundër reve. Port' e Lartë e plas' e Ylli, patrikëri' e Fenerit, qeveri' e Athinësë etj. U bashkuanë në këtë punë. Tyrku ndaloi të hapuritë shkolla shqip, zuri livratë në tellonë, nukë la të shkelësh as një copë kartë në gjuhët tënë edhe i vështroi me sy armiku duke quajtur komitë, pas zakonit të ti, gjith' ata që donin të shkruajn' e të këndojnë në këtë gjuhë; Greku thirri e çori lëveretë që nga Athina kundër të shkruarit të gjuhësë sonë, ngrehu njëmij' intrikëra kundër Shqipëtarëve, që duanë gjuhën' e tyre, i vrau të shumë të me dorët të Tyrkut; patriku e dhespotëtë hodhë aforismatë si Hyji rrufenë qëmoti.

Gjithë këta ndalime bënë të mos shtohen' e të mos përhapenë shkollatë shqip në Shqipëri e të mos dalënë livra e ditare etj., në gjuhët tënë; po nukë ndaluanë dot Shqipëtarët nga të mësuarët shkronjatë shqip. Shqipëtarit është mësuarë të nxërë shkronja edhe pa shkollë, në sheshit' edhe pa livra e të shkruara me dorë.

Shqipja sot nuk është një gjuhë e pashkruarë si që njëzet vjet më parë; sot është një gjuhë, që shkruhet' e këndohetë, edhe nga më të bukuratë. Nonjë gjuhë s'këndohetë aqë lehtë e aqë mirë sa shqipja. Kjo i hidhëroi e i helmoi fare armikët tanë, se duk më parë që ka lëshuarë aqë rënjë të gjata e të forta të shkruarit e gjuhëve shqipe, nuk mundinë më sot të thonë që Shqipja nuk munt të shkruhet; se ja tek u shkrua.

X Varfëri' e Shqipëtarëvet e pakryesi' e Shqipërisë

Shqipëtarit gjer ca kohë më parë ka qënë mjaft e pasur' e e begatë. Shqiptarëtë roninë me rogat' e ushtrisë e me rrëmbimet të luftësë, si edhe me disa mjeshtëri, që kishinë. Mvishnin' e mbathninë robën' e plaçkën e tyre, që bëhesh në vënt. Pagesat' e qeverisë ishinë fort të pakta e të lehta. Nga të hollatë, që sillinë së jashtësmi në Shqipëri, fort të paka delninë jashtë, të shumëmbeteshinë në vendit. Kjo sillte një begati të përgjithçme.

Sot s'është puna kështu; Shqiptarëtë më nukë venë ushtarë me rogë, po futenë nënë një zgjedhë ushtrie; nukë kthehenë nga lufta të mvëshurë n'ar e të arkuarë me armë të lara, po lakuriq të sëmure e të këputurë. Nonjë gjë s'bëhetë dot në vendit, se punëtorëtë vëndës s'ia dalinë dot kundër fabrikavet t'Evropësë. Edhe ato dy pare, q'u bjenë në dorë Shqipëtarëvet, rjedhinë nga duart' e tyre e rungullisenë n'Evropë. Pagesat' e qeverisë janë të shumta e të rënda, sa me-zi i paguajnë. Fitimet e vjetërë u ngrinë, të tjerë të rinj s'erdhë në vendit t'atyre. Për udhëra paguajnë veçan, udhë s'ka; lumenjtë mbytinë fushatë;

ethetë, që çpikenë nga këto baltëra, bëjnë botënë të jenë gjithnjë të sëmur' e të dobëtë, të mos punojnë dot e të vdesinë nga sëmundja e nga uriya. Kështu një varfëri e madhe e e keqe e ka mbuluarë gjithë Shqipërinë.

Qeveri' e Tyrqet në Shqipëri është vetëm për të mbledhurë pagesat' e ushtarët; eja ti, djalë shqiptar, që shkele me të njëzettënë vit, të veç n'anët të dheut, të mbyllesh në një këshlla lakuriq e urëtë! Eja ti, Shqipëtar, i varfërë, të paguanë pesë grosh për një dhi, nga e cila s'nxjerr dot as gjysmësën' e këtyre pareve në mot! Kjo është pun' e qeverindarit, tyrk; po qeveri s'ka, pa dalë mirë zaptijëja nga kolumb' e pshatarit, të cilit i mori djalit' e gjënë, i hyn kusari ta vjedhë a armiku ta vrasë, edhe ay qeverindar, që qe i zoti ta rjepë, s'është i zoti ta ruajnë nga kusari a ta mburojnë nga armiku! I gori Shqipëtar është i shtrënguarë të rrijë dit' e natë me armë në dorë që të muntë të runjë gjen' e shpirtin' e tij; po në i lëncin' edhe armë, se shumë herë armëtë ia merr, e le duarlidhurë përparas hajdutëvet e armikëvet, nga të cilët nuk është i zoti ta ruajnë. Pa le që shumë herë qeverindari bashkohet me hajdutnë për të rjepurë Shqipëtar' e nderçëm.

A munt të quhetë qeveri një qeveri e këllë? Nukë, kurrë. Shqipëria gjendetë nënë një paqeveri të keqe. S'ka nonjë qeveri. Shqipëtarët hajen' e vritenë në mest të tyre për ditë; gjaku i shqipëtarit derdhetë kot e pa punë, ay gjak i vjejturë që do të mos derdhesh as një pikë përveç për ruajtjet e për shpëtimt të Shqipërisë!

Varfërija, paqeverija, paditurija sjellinë grindenë, ndarjenë, mosdashurinë. Shqipëtarët, të varfërë, të paditurë, të ndarë, armikë njeri me jatrinë, po vritenë në mest të tyre, po derdhinë gjakn' e tyre, kot e pa venë, po humbasinë! Kanë rënë më një gjumë të thellë e të rëndë. Fqinjët e tyre ditë me ditë po xguhenë, po ndritohenë, po shtohenë e po hedhinë gjurma të mbëdha brenda në Shqipëri, të cilën janë gati ta copëtojnë fare!

Kështu është sot Shqipëria!

KRYE E TRETË

Ç'DO TË BËHET SHQIPËRIA?

I A mund të qëndrojë Shqipëria si është?

Shqipëria është një cop' e Tyrqisë s'Evropësë. Qëndrim' i saj si është sot është lidhurë me rojtjet të Tyrqisë n'Evropë; Tyrqia a do të ronjë edhe shumë kohë n'Evropë? Kësaj pyetjeje njeri s'i përgjigjetë dot e përgjegj' e kësaj është jo. Tyrqia rojti shumë n'Evropë; pas kuvëndit të Berlinit dhjetë vjet besohesh të ronte; shkuanë njëzet, do-me-thënë rojti shumë. Kjo mbretëri s'ka bërë dhe s'bën gjë fare që të xgjatnjë rojtjen' e saj. Si një i sëmurë, që s'bën ç'i thonë shëronjësitë e i vë krusmënë trupit të ti, ashtu edhe kjo mbretëri po bën gjithë ç'duhetë për të shkurtuarë ditët' e saj. Nuk' e dimë edhe sa kohë munt të ronjë n'Asi edhe është jashtë qëllimit tënë të flasinë për atë, po n'Evropë jetën' e ka fort të shkurtërë. Shqipëria s'ka bërë themel as ka lëshuarë rënjë më vetëhe; ron mi themelt të gremizurë të Tyrqisë e me rënjët të kalbura t'asaj. Me të rënë të kësaj stihije së madhe, do të bjer' edhe Shqipëria e do të shtypetë nënë gërmadhat të rënda t'asaj.

Kombet' e tjerë të Tyrqisë s'Evropësë kanë zën' e po bëhenë gati që kurthi, që të mundinë të qëndrojnë më vetëhe të tyre e të mos shtypenë nënë gërmadhat të Tyrqisë. Këta kombe ngajnë m'ato barëra, q'ushqehenë e shëndoshenë nënë dëborët të dimërit edhe, kur hiqetë kjo barr' e ftoht' e e rëndë nga faq' e dheut, ato zën' e lulëzojnë e xbukurohenë në çast. Po Shqipëtarët, që kaqë qint vjet e tëhu janë varurë më Tyrqit, sado q'e shohënë që kjo stih e madhe, q'e thonë Tyrqi, është e shëmburë e ditë me ditë po i bjenë strehëtë, prapë s'heqinë dorë nga të psheturit nënë të. Kjo dëbor' e kaqë qintsh vjet, që ka ushqyerë nënë të kombet e tjerë, Shqipërisë i ka djegurë

rrënjëtë me të ftohtit të saj; Shqipëria ka ngrir' e është tharë në këtë dimër të gjatë të tiranisë së zezë, me gjithë që s'është shkelurë aqë sa vëndet' e tjerë.

Pun' e Maqedhonisë u vu përmi cohët të gjelbërë të diplomatisë a kështu a ashtu do të marrë një funt; Rumelia nukë do të mbesë si është; Tyrqet do t'u pritenë pakë thonjtë, e do të mos rjepinë më kombet' e këtyre vëndeve: thirjet' e kombevet do të dëgjohenë e të drejtat e tyre do t'u epenë. Atëherë Shqipëtarët a do ta nxjerinë zënë, a do të kërkojnë edhe ata të drejtat' e tyre? Apo do të përpiqenë gjer n'arët të fundit për të mbajturë tiranin' e Tyrqet mi kryet të tyre e të tjerëvet kombe? Këtu është puna.

Sa afrohetë koh' e të ngriturit të tiranisë së zezë të Tyrqet, aqë çeletë shpres' e shpëtimit të kombevet, që rënkojnë nënë të. Pamë më sipër që Shqipëtarët me kohë kanë qënë shokët' e Tyrqet e jo robërit' e tyre; po sot ata heqinë më të madhenë tirani, ata janë shkelurë e shtypurë më keq se gjithë. Kur është kështu, pse gjithë kombetë përpiqenë ta hedhinë së sipërmi këtë hije të rëndë, Shqipëtarët duan ta mbajnë? Apo nukë shohënë që po i vënë krahët një muri, që po gremizetë e do t'i shtypnjë duke rënë mi ta? Shqipëtarët janë si një njeri, që ka rënë në dett e di të bënjë not të mirë, po duanë, duke shpëtuarë, të shpëtojnë edhe Tyrqitë, të cilët kanë rënë edhe ata në dett edhe s'dinë not; po këta të mallkuarë nukë len' atë që di no, t'i zërë nga duhetë e t'i nxjerë jashtë ujit, po i zën' ati të dy këmbët a një këmb' e një dor' edhe s'e lenë të bënjë not. Kështu edhe vetë komb' i tyre po mbytetë, edhe kombinë shqipëtar po e heq me vetëhe mu në funt të detit e po e mbyt. Shqipëtar, që po sheh këtë rezik me sy, pse e le vetëhenë në duart të këti të ligu e të pamëndi, që s'munt të shpëtonjë vetëhenë edhe as le ta shpëtonjë, po kërkon të mbytnjë me tradhëti edhe ata që duanë ta shpëtojnë?

Ç'duhetë të bënjë një njeri, që bie në një rrezik të tillë? T'i apë një shkelmë të shëndoshë këti tradhëtori, që kërkon ta mbytnë, ta dërgonjë në funt të detit edhe të shpëtonjë vetëhen' e ti. Kjo është udh' e shpëtimit e jo tjetërë.

Tyrqia as munt të ronjë paskëtaj, as di, as do të ronjë, edhe as duhetë të ronjë. Shqipëtarët po që të duanë të mos ndahenë nga Tyrqia, duhetë të humbasinë bashkë me të. Ky është një njeri i vdekurë; sado ta duamë të vdekurinë, duhet ta vëmë në dhet; të duam të mos ndahemi soje, është si të duamë të hyjmë në varrt me të bashkë. Aty qelbetë, u qelp, s'e mbajmë dot më, se kundërmon botënë.

P'andaj themi prapë që Shqipëria, si ka rojturë gjer më sot, paskëtaj s'ron as pakë. Le që Tyrqia është' e vdekurë edhe s'munt të ronjë me të; po edhe sikur të ngjallësh kjo mbretëri e të rronte edhe ca kohë, Shqipëria prapë do të mos muntte të ronte, se gjallj' e Tyrqisë është vdekj' e Shqipërisë. Pamë më sipër qysh Tyrqitë u lidhinë duart' e këmbët Shqipëtarëvet edhe i mbajnë t'i përcajnë të tjerëtë, Greqtë, Shqetë etj. Shqipëria gjer më sot e ka mbajturë kombërin' e gjuhën' e saj, po paskëtaj s'e mban dot, po s'bëri edhe jo shkolla e të vejë mbarë në diturit; po qeveri' e Tyrkut Shqipëtarë s'e le të hapnjë shkolla e të shpjerë përpara gjuhën' e ti, kur të tjerëtë, armiqtë e saj edhe të Shqipërisë, i le të dli' e të çpenguarë të bëjnë ç'të duanë.

Kështu të jetë që të ronjë Tyrqia edhe ca vjet, do të mos mbetetë më Shqipëri, po ky vënt do të jetë copëtuarë për jetë në mest të Greqet e të Shqehet.

II A janë të zottë Shqipëtarët të mbajn' e të ruajnë vetëhenë?

Dy gjërëra duhenë në këtë jetë: e drejta edhe fuqija. E drejta pa fuqi, si edhe fuqija pa të drejtë, është si një krah i vetëm; nonjë zok s'fluturon dot me një krah. Më të rallë bën punë fuqija pa të drejtë; edhe e drejta pa fuqi fort rallë dëgjohehtë. Peshku i math e ha gjithënjë të voglinë.

Tani Shqipëtarët q'e kanë të drejtënë me vetëhe, aty s'ka dyshim. Qysh të mos ketë Shqipëtaritë të drejtë të shkruanj' e të këndonjë gjuhën' e ti, kur gjithë kombetë, edhe më të liqt' e

më të dobët, e kanë këtë të drejtë edhe njeri s'i ndalon? Përse Shqipëtarët të jenë të mërguarë nga një e drejtë, q'ë kanë gjithë kombet' e dheut? Të mos mundinë të shkruajn' e të mësojnë gjuhën e tyre, po të tjerë kombe të huaj të vin' e t'u hapin shkolla në gjuhërat të tyre e t'u kthejnë kombërin' e gjuhën e tyre? Janë kaqë të dobët Shqipëtarët? – Jo! Njëmijë herë jo.

Shqipëtarët janë më të fort se gjithë kombet' e sinisishë së Ballkanit. Pas shumicës së tyre mbase janë më të fortë e më të shëndoshë se gjithë kombet' e dheut. Sot në këtë ditë e kështu si është Shqipëria munt të nxjerë një ushtëri prej 500.000 njerësish! Pa 200.000 e 300.000 dalinë më një herë. Ata q'ë njohin Shqipërinë, s'çuditenë me këto nëmura, se kaq ushtëri Shqipëria ka nxjerr' edhe nxjer për herë. Edhe kjo pun' është e diturë që një ushtëri prej 200.000 Shqipëtarësh është mbaras me një ushtëri të 500.000 ushtarësh të huaj. Trimërin' e Shqipëtarëve edhe armikët' e tyre s'e ndryshojnë dot.

Pamë më sipër se sa trimëria kanë bërë Shqipëtarët edhe qysh u kanë xbardhurë faqenë të huajet, q'i kanë pasur zotërinj a shokë. Këta që kanë treguarë kaqë trimëri për të huajt, të cilët edhe s'para ua kanë diturë, s'qenkanë të zotë sot të mbajn' e të ruajnë vëndinë, gjuhën e kombërin' e tyre? Qysh të mos jenë të zotë për këtë të drejtë, kur kanë edhe vëndinë të fortë, q'u ndih? Gjer më sot kanë lëftuarë gjithnjë vetëm me fuqi, po jo kurrë me të drejtë. Nukë ka më të shënjtëruarë të drejtë se kombëria, gjuha e mëmëdheu për një komp. Një trim që lëfton për plaçk' e për rrëmbim, është kurdoher' i turpëruar; ay që lëfton për një të drejtë të këfillë, është dy herë trim; e drejta i jep një forcë e një fuqi, që s'e lë kurrë të mundetë, po e bën njëherë të muntinjë dhjetë!

E po kur janë Shqipëtarët kaqë të fort' e trima, pse rrinë me duar lidhurë, e të huajtë të dobët' e pa nonjë fuqi si edhe pa nonjë të drejtë po i copëtojnë e po i humbasin për jetë? Rrinë me duar lidhurë, se duart ua ka lidhurë e ua mban Tyrku, edhe të huajt' po i copëtojnë me fuqit e me ndihmët të këtil E

po Tyrku ay vetë është kaq' i fortë, sa me një dorë t'u mbanjë duartë Shqipëtarëve e me tjetrën t'u ndihnjë armikëve të këtyre? Jo, këtë e dimë që s'është i fortë, po është dhelpër; Shqipëtarët i mban me dhelpëri e me tradhëti. Ta themi edhe kështu: Shqipëtarët i lidhinë vetë duart' e tyre, se janë të paditur' e të verbërë.

Shqipëria sot është si një dragua i fortë, i rrethuarë prej ca çakajsh e dhelpërash, të cilët i kanë lidhurë këmbët e bëhenë gati ta çajn' e ta përlajnë. S'ka përveç se të tundet' e të lëkundetë pakë, të luanjë një herë dorën' e këmbën dhe gjithë ata çakaj e ato dhelpëra do të përhapenë e do të mos kuxojnë as të kthejnë syt' e ta vështrojnë një herë. Më parë Tyrqisë t'i tregojnë një herë dhëmbët e t'i thonë: hiqu ti e mos u përzie, se po të shoh bukuri se qysh po m'ic' përblen të miratë, që të kam bërë; unë kam pesëqint vjet që po të ruanj e ti po më mban duartë lidhurë që të më çajnë të tjerë; e do të heq edhe mua në funt të trapit, tek ke dëshirë të biesh vetë. Ç'janë Tyrqitë? – Një komp i egër t'ardhurë nga shkretëtirat' e Asisë së veriut me nga një hosten në dorë. Këta me egërsi të tyre zunë më të bukurit' e vëndet të botës e më të qytetëruarë; edhe si ropnë, i gremizë e i doqnë, po i mbajnë edhe gjer sot nënë egërsi, nënë një varfëri, nënë një tirani, që tëmeron gjithë botën. Nga gjithë këta vënde që po rënkojnë që nga kaqë qint vjet e t'ëhu, edhe njëri është Shqipëri' e gjorë, që heq këtë tirani, a heq më shumë se gjithë vëndet e tjerë nga pakujdesj' e shqipëtarëve. Tyrqitë janë nga ata kombe, që kanë shkuarë mi dhet si një breshërim e si një borë. Ku janë Hynëritë, Vanëdalëtë, Mongolëtë, Avarëtë, Gojëritë e kaq kompe t'egërë, që zunë gjysmësën' e faqes së dheut duke djegurë, duke gremizurë e duke derdhurë gjak? Tyrqitë s'kishinë të drejtë të rojnë më leprë se ata shokët' e tyre; rojtjen' e qëndriminë gjer më tanj' e patnë qelepër, tani s'kanë monjë të drejtë të rojnë e të qëndrojnë më edhe as din' e as duanë të rojnë më, se gjer më sot s'kanë bërë një kombëri e një qeveri si gjithë bota, po duanë të rojnë për jetë me egërsi.

Këta do të humbasinë edhe duhet të humbasinë që të shpëtonjë njerëzia syresh; po ç'kanë me na që, duke rënë duanë të na marrinë edhe na me vetehe? Na ç'kemi me ta? A mos erthumë me ta? Jo, kurrë! Na s'jemi as Tyrqias të ardhurë nga shkretëtirat e Azisë. Na jemi m'i vjetri komp i Evropësë; kemi të drejtë në dhet' t'Evropësë më tepër se çdo komp.

Këtë të drejtë të shënjtuarë Shqipëtarët janë të zotë ta ruajnë e ta kërkojnë edhe me armë në dorë. Kur përzjehetë e drejta me fuqit, merr një forcë, të cilësë gjë s'i rri dot kuntreq. Shqipëtarët janë pra të zotë të mbajnë e të ruajnë të drejtën e tyre do-me-thënë kombësinë, gjuhën e mëmëdhen' e tyre kundër çdo armikut; arrin vetëm të duanë.

III

Mëmëdheu yn' i dashuri nukë ron dot edhe shumë kohë kështu si është sot; a do të humbasë për jetë e nukë do të mbesë as Shqipëtar, as Shqipëri, a do të shpëtonjë e të ndërtohet me një mendyrë që të mos ketë shëmbëllë në jetët e t'i kenë zili gjithë kompet' e dheut. Të shpëtuarit a të humburit' e Shqipërisë është në dorët të Shqipëtarëve, në daçinë, do të shpëtojnë, në daçinë do të humbasinë.

Shqipëtarët s'kanë nevojë të zirenë nga armëtë, të hiqenë nëpër maletë e nëpër shpellat, të vriten' e të prishenë, si bëjnë kombet' e tjerë për të fituarë dlinin' e tyre. Shqipëtarët s'jan' aqë të shkelur' e të poshtuarë, sa të shtrëngohenë në të këtillë mundime. S'kanë nevojë të bëjnë gjë përveç se të lidhinë fjalë në mest të tyre, të bashkohenë gjithë sa janë, t'apën e të marrënë besë burrërisht, të qëndrojnë në fjalët të patundurë edhe të kërkojnë të drejtën e

dershimë atë gjak kuntr' armikëvet të mëmëdheut? Shqipëtarët, kështu të lidhurë me një besë të fortë e të bashkuarë me një lidhje, do të jenë si një njeri i vetëm, trim e i fortë, i cili ka një dëshirë, një fjalë e një qëllim të vetëm. Kush i del kundreq atëherë Shqipërisë e Shqipëtarit e kush kuxon t'i rrëmbenjë a t'i shkelnjë të drejtën e ti, si ja bëjnë sot q'e gjejnë të ndar' e të dobët?

O burra-ni, o shqipëtarë! Zihuni me të' dy duartë në besët, në lidhjet e në bashkimt! Se kjo do t'ju shpëtonjë! Jo po në mos, ini të humburë. Mos vështroni bes' e fe; myslimanë, katolikë, orthodhoksë, gjithë Shqipëtarët, sa jan' e tek janë, janë vëllezër. Gjithë duhetë të bashkohenë nënë fjamurit të shënjtuarë të Shqipërisë! Ay Shqipëtar, që le vëllezërit' e ti e ndahetë nga Shqipëtarët, për të bashkuarë me armikët' e Shqipërisë, duke hequrë prej bese, ay është tradhëtor, është armiku i kombit e i mëmëdheut. Të këtillë Shqipëtarë më mirë të mos jenë se të jenë. Këta duhetë të vështrohenë si armikë e jo si Shqipëtarë.

Lëvdatë i qoftë Zotit! Lidhjeja po bëhetë në Shqipëri, besa po forcohetë, bashkimi po xgjerohetë. Nga një çip' i Shqipërisë u zu lidhjeja edhe ditë me ditë po përhapetë nëpër tërë Shqipërit. Në kryet kjo lidhje u duk si e ndryshme, si e huajë nga qëllim' i Shqipëtarëve; po sa vete po del në shesht që s'është ashtu; qe nevojë të duket ashtu në kryet se ashtu deshn' ata që e ngrehnë; pa treguar' ashtu, a' grihësh dot kurrë, se s'e kishinë për të lënë. Po një her' e ngrehurë e e forcuarë, do të muntrijë ta nxjerrë qëllimin e saj në shesht e të bënjë atë që duhetë. Mbledhje e dytë e e tretë do të vërtetonjë këto fjalët tona.

Duamë të besojmë e të shpresimë që kjo lidhje, kjo mbledhje e kjo besë, që po bëhenë sot në Shqipëri, do të jenë krei i shpëtimit të Shqipërisë, se gjithë Shqipëtarët e muarrë vesh rezikn' e math të Shqipërisë edhe e kupëtuanë ku 'shtë shpëtim' i tyre. Bes' e sotme s'ngjan me besërat të shkuara; është një besë për rojtje a për vdekje.

Lidh' e Shqipëtarëve nukë bën të jetë për pakë kohë, po të jetë gjithënjë e kurdo gjer sa t'u epenë Shqipëtarëve ato që duanë e të

shpëtonjë Shqipëria nga reziku. Gjer atë ditë lidhja të qëndronjë e të mbanjë vënt qeverije në Shqipëri; se qeveri' e Tyrqet nuk' e shpëton Shqipërinë, po e humbet. P'andaj lidh' e Shqipëtarëve të zërë vëndin' e asaj në gjith' ato punëra, që vështojnë kombërinë tënë e të drejtatë tona; këto punë t'i bënjë vetë a të shtrëngonjë qeverin' e Tyrqet t'i bënjë me pahir e kështu të ruanjë gjuhën' e kombërinë tënë e gjithë të drejtat' e kombit Shqipëtar.

Lidhja do të ket' aqë sa sanxhakë ka Shqipëria edhe një mes. Në cilët do nga këto do të jetë një këshill' e përgjithçime e e madhe që të mblidhetë një herë në mott edhe kur të ketë nevojë. Miset' e këshillës së përgjithçime do të xgjedhinë miset e këshillës së përherçime, të cilët do të jenë: një krye, një shkronjë, një arkëtar edhe katr' a pesë mise. Këta, kur të shohinë nevojë, do të mbledhinë këshillën' e përgjithçime a do të kupëtohenë me të shkruarë me këshillët' të madhe të mesit.

V Qëllimi i Shqipëtarëve

Qëllim' i vetëm i Shqipëtarëve është të ruajnë Shqipërinë të mos copëtohetë prej të huajve, të mbajnë gjuhën' e kombërin' e tyre, t'u rrinë kundreq entrigavet t'armikëve të tyre e të ndalojnë të përhapurit' e gjuhëve të mendimevet të Greqet e të Shqehet, të cilatë po i rëmojnë themeletë e po i nxjerinë rënjëtë Shqipërisë e shqiptarisë.

Çdo gjë, që munt t'i sjellë dëm këti qëllimi, do të lëfthohetë keq prej çdo Shqipëtarit të vërtetë edhe prej lidhjes së Shqipëtarëve. Ato gjërëra, që do t'i ndihinë këti qëllimi, do të zihenë me të dy duartë prej atyre e do të bëhenë me hir a me pahir. M'e par' e këtyre është gjuha; s'munt të ketë Shqipëri pa Shqipëtar, s'munt të ketë Shqipëtar pa gjuhë shqip, pa shkronja shqipe e pa shkolla, në të cilat të mësohetë shqipja. P'andaj më parë të gjitha do të mbahetë gjuha, të shtrëngohetë qeveri' e Tyrkut ta ngremë ndalimnë, q'i ka vënë gjuhësë shqip e të lërë

shkollatë shqip të hapenë e livrat' e fletoretë shqipe të hyjnë e të shkelenë çpenguarë në Shqipëri. Çdo Shqipëtar të mësonjë më parë të shkruanj' e të këndonjë shqip, pa pastaj gjuhëra të tjera.

E dyta është kisha; të shpëtohenë Shqipëtarët nga xgjedha e priftërisë së Greqet, të Bullgarëve e të Sërbëve e të kenë kishën' e tyre me priftër shqipëtarë e me ungjill shqip; se Krishti s'ish as Grek, as Shqah.

Po për të bërë këto, duhetë të qëndronjë qeveri' e sotme, e të vihetë një qeveri mëmëdhetare, një qeveri që të punonjë pas nevojës' e pas të drejtavet të shqipëtarëve. Një qeveri shqipëtare me sy hapurë, e jo qeveri e huaj e verbërë si kjo q'është sot. Të jetë një qeveri si duhetë, pa le të ketë ç'emër të dojë.

Ky është qëllim' i Shqipëtarëve.

VI Qeveri e paskëtajme

Kjo qeveri, që thamë, është e nevojçimë për Shqiptarët si buka që hanë e si ujë që pinë. Pa një qeveri të këtillë Shqiptarët s'mundinë të ngjallin' e të përhapinë gjuhën' e tyre e të mbajnë kombërinë.

Duhetë një orë më parë të ndahetë Shqipëria e të dihetë që kur e gjer ku është. Të njihetë vendi ynë për Shqipëri, ta njohë edhe Evropa Shqipëri. Shqipëtarët të ndritojn' e të xbukurojnë gjuhën' e tyre me shkronja e me ditur; të bashkohenë gjithë bashkë e të tregohenë si një komp, i cili do të ketë të drejtat që ka çdo komp mi faqet të dheut.

Atëherë edhe të bëhetë një trazim në sinisit të Ballkanit, edhe të bjer' e të humbasë Tyrqia, Shqipëria qëndron më vetëhe të saj; edhe nonjë njeri nukë do të mendohetë ç'do të bëhetë Shqipëria, as njeri do të kuxonjë të vërë ndër mënt rrëmbimn' e një cope të Shqipërisë.

Kjo qeveri do të jetë sot për sot nënë Tyrqinë. Shqipëtarët, që kanë pesëqint vjet që po derdhnë gjak për këtë mbretëri,

nukë do të duanë kurrë humbjen' e saj, me gjithë që e shohënë se ajo po përpiqetë t'i humbasë e t'i përndanjë në mest t'armikëve të saj edhe t'asaj. Shqipëtarët gjer më së fundi do të derdhnë gjak për këtë mbretëri e do t'ia mbajnë besënë, si i kanë mbajturë. Kur të kenë një qeveri kështu të mirë e të forcohenë si duhetë, edhe asaj Tyrqisë do të mundinë t'i ndihinë më tepr' e më mirë. Po në qëndroftë Tyrqia e të ngulnjë këmbët në këtë udhë, që ka zënë, duke rungullizurë në trapt të humbjesë, e të mos dojë shpëtimn' e saj, sikundër e ka zakon, atëherë Shqipëtarët shpëtojnë vetë vetëhenë e nukë humbasin' edhe ata bashkë me këtë të marrë, që po vret vetëhenë, duke pasurë në dorë të shpëtonjë, si e di gjithë bota.

Kështu, kjo qeveri do të jetë nënë Tyrqinë, po me një mëndyrë që, në rëntë Tyrqia, të mos ta hqinj' edhe atë pas, po të munjë Shqipëria, sikundër q'është, të qëndronjë më vetëhe. Tyrqia sa të jetë gjallë të mos munjë ta prishnj' e ta gremisnjë Shqipërinë, si e ka bërë gjer më sot; edhe kur të shuhetë, të mos ta heqë më vetëhe në varrt.

Po qysh do ta marrë këtë farë qeverije Shqipëria? Se e dimë që Tyrqia me dashuri e me mirësi s'ep gjë kurrë. Tyrqia nuk është një bari, që do t'ushqenjë e të ngjallnjë dhëntë që ka, që t'u marrë qumështit e leshtë, por është një ujë, q'atë të mjerë dele, q'e zë prej xverku, s'e lëshon pa çarë, pa i ngrënë mishtë e pa i dërmuarë eshtënatë. Do më mirë Tyrqia ta humbasë Shqipërinë e ta ndanjë në mest t'armikëve të saj, se sa t'i apë një qeveri të urtë e të mirë, e cila ta ndreqnj' e ta xbukuronjë e ta bënjë një vënt të ndrituarë si gjithë bota. Kështu kanë bërë kudo, kështu kanë dhënë e kanë humburë kaqë vende, të cilëtë muntinë t'i shpëtoninë e t'i kishinë për jetë me një qeveri njerëzisht; se Tyrqitë thonë: kur të mos mundimë të vrasim' e të presimë, të rjepimë, të vjedhimë, të djegim' e të gremizimë si duamë, atëherë ç'i duam ata vende? Më mirë t'i lemë fare edhe le t'i marrë kush të dojë. Me këtë mendim mbretëri' e Tyrqisë nukë do edhe gjer më sot të bënjë ndrejtimet' e Rumelis' e t'Anadollit, për të cilat është zotuarë në

kuvënt të Berlinit njëzet e kaqë vjet më parë, edhe, sado q'ë shtrëngon Evropa, ajo s'bën as më të pakënë ndrejtim, po bëhetë gati për luftë, e cila do ta humbasë fare.

Prandaj edhe Shqipëtarëvet me hir Tyrqia s'u ka për të dhënë gjë. Shqiptarëtë duhetë t'i marrinë ato që duanë me pahir; t'i kërkojnë me fjalë, po të ken' edhe pushkënë plot. Nukë besojmë prapë të jet' aq' e çmëndurë, sa të zihetë në luftë me Shqipëtarëtë; shkuan ato kohë që shpinte Gegëtë kuntrë Toskëvet e Toskëtë kuntrë Gegëvet; sot jo vetëm Shqipëtarëtë, po mbasë edhe shumë Tyrq, edhe më tepër Tyrqit' e Rumelisë, s'u bjenë Shqipëtarëvet. Nga Anadollakëtë Shqipëtarëtë s'trëmbenë fort. Po veç kësaj, kur të mbërthehenë Shqipëtarëtë me Tyrqitë, të tjerë kombe të sinisisë së Ballkanit mos do të vështrojnë së largu e të mos ngrihen' edhe ata të marrinë pjesët' e tyre?

Nga këto mendime Tyrqitë do të mos u bjenë dot Shqipëtarëvet; edhe ca nga mbretërit' e mbëdha, që s'duanë trazime në sinisit të Ballkanit, do të hyjnë në mest për të mos ndezurë zjari, e do ta shtrëngojnë Tyrqinë t'u apë Shqipëtarëvet ato që duanë. Jo po në mos dasht' as Tyrqia, as Evropa t'u vënë vesh Shqipëtarëvet, atëherë këta munt t'i trëmbinë që jemi gati ta bëjmë një me fqinjët' e vegjëllë, që kemi rotull e ta ndajmë Tyrqin' e Evropësë në mest tënë, duke mbajturë na Shqipërinë e duke lënë atyre vëndet' e tjerë. Sido që të jetë, fjal' e Shqipëtarëvet do të dëgjohetë edhe të drejtat' e tyre do t'u epenë.

Shqipëria anë mb'anë do të njihetë Shqipëri e do të ketë një qeveri të sajnë e më vetëhe. Kjo qeveri, sa të jetë Tyrqia n'Evropë, duamë të jetë nën' atë; edhe po s'na goditi e të na dëbonjë vetë, kurrë nukë do të duamë të ndahemi farë soje. Po puna tregon që Tyrqia me këtë udhë, që ka zënë, nukë ron dot edhe shumë kohë; pa le n'Evropë q'ë ka jetënë fort të shkurtërë. Atëherë ç'do të bëhetë Shqipëria? Do të mbesë më vetëhe. Mirë, po qysh? Çfarë qeverije do të bënë?

VII Krei i qeverisë së Shqipërisë

Të huajtë nga një herë edhe Shqiptarëtë përherë mendohenë që, kur të mbesë Shqipëria më vetëhe të saj, kush do të bëhetë princ a mbret a ç'është për të quajturë kre i qeverisë? Në qoftë Shqipëtar, thonë, nonjë fëmijë në Shqipëri s'është aq' e njohurë prej gjithë Shqiptarëve; pastaj në qoftë Gegë, s'e duanë Toskëtë, në qoftë Toskë s'e duanë Gegëtë; në qoftë mysliman, s'e vështrojnë me sy të mirë të krishtenëtë; në qoftë i krishtenë, s'u vjen mirë myslimanëvet. N'arthë një i huaj nga Evropa, do të vinjë me gjithë ballot e theatrot' e të tjera zakone t'Evropësë, të cilatë jo vetëm myslimanëtë, po as të krishtenëtë në Shqipëri s'i duanë. N'arthë një princ e mbret mysliman i huaj, ay do të vinjë me një karvan hadëmë, gra, arapë, qerre etj., të cilëtë Shqipërija s'ia ka kohënë t'i ushqenjë e t'i mbanjë.

Po ç'i duhetë Shqipërisë një njeri në kryet të qeverisë? Një mbret a princ do të prishnjë shumë sa s'ia ka fuqinë vëndi ynë, do të prishnjë edhe vetiatë tona duke marrë ca nga ca nënë sqetullë e duke ftohurë të tjerëtë.

Straboni, dheshkronjës' i math, duke shkruarë për vëndin tënë afro dymijë vjet më parë, thotë që: Maqedhonasitë, Ilyrianëtë e Epirotëtë (do-me-thënë gjithë Shqipëtarëtë), sado që çeku kanë ca mbretërira, po qever' e tyre e vërtetë është një farë këshillësh prej të parëvet, që këto këshilla i quan plakoni (do-me-thënë pleqësi), edhe qeverisin' e gjykojnë në ata vënde. Përse, pra, ta lemë na këtë zakon të bukurë të kaqë mijë vjeç sot e kërkojmë një njeri të huaj, që të na hajë gjymësën' e të dhënavet të Shqipërisë edhe të na prish një gjithë vetiat' e bukura të kombit? Ç'na duhetë një i këtillë njeri? Na të mos heqim dorë kurrë nga Plakoni e Straboni, nga pleqësija, të cilënë e kemi ruajturë edhe gjer më sot, se kurdo pleqësija urdhëron në Shqipëri. Pleqësija t'urdhëronjë e të mbretëronjë gjithënjë.

VIII

Të ndarët e Shqipërisë

Nuk' e dimë mirë sot se gjer ku do të xgjatetë Shqipëria, që ta themi të prerë edhe më sa gastra do të ndahetë; se m'anët të lindjesë kemi ca vënde të përzjerë, nga të cilët nuk' e dimë se cilët do të na i lënë neve e cilët do të mos na i lënë. Po duke folurë pas dëshirësë sonë, munt të themi që Shqipëria munt të ndahetë më 15 gastra, të cilatë pas kryeqytetevet të tyre janë: Shkodra, Peçi (Ipeku), Preshtina, Ysqypi, Manastiri, Dibra, Elbasani, Tirana, Berati, Korça, Kosturi, Janina, Gjirokastra e Preveza. Cilado nga këto gastra do të ndahetë më 3-4 nënëgastra (kaza) nga të cilatë e mezit do të qeverisetë prej qeverindarit vetë edhe të tjeratë prej nënqeverindarësh. Kështu në gjithë Shqipërit do të ketë 15 qeverindarë edhe nonja 50 nënqeverindarë.

Mez' i Shqipërisë, do-me-thënë kryeqytet' i përgjiçim, do të jetë një nga qytetet, që ndodhenë në mest të Shqipërisë e në të cilët të flitetë gjuha shqip. Po më mirë do të qe të bëhesh një qytet i ri në mest të Shqipërisë më një vënd të shëndetçim e të bukurë. Ky qytet, të cilin mundinë ta quajmë Skënderbegas, do të goditetë më një mëndyrë fort të bukurë, me udhë të gjera e të drejta, me shtëpi të mira, me sheshe e me gjithë ç' duhetë; edhe në pakë kohë munt të rritet' e të madhohetë shumë, se gjithë parësi' e Shqipërisë e Shqipëtarët' e xgjuarë do të kenë nevojë të mblidhenë e të bëjnë shtëpi atje. Kështu ky qytet i ri do të jetë i çpenguarë nga gjithë zakonet' e keq, që kanë qytetet e vjetërë; edhe me qënë që ndënjësit' e ti do të jenë mbledhurë nga gjithë anët' e Shqipërisë, edhe gjuha që të flitetë atje, do të jetë e përzjerë, që të muntjë të quhetë gjuhë e përgjithçime e gjuhë letrarishte e gjithë Shqipërisë. Ky qytet me pak vënde rotull do të qeverisetë si një nënëgastër' e veçantë.

IX
Pleqësija

Çdo gastrë do të xgjedhë një nga parësi' e saj për këshillë të pleqësisë. Këta të pesëmbëdhjetë pleq do të mblidhenë në kryeqytet të Shqipërisë e do të xgjedhinë në mest të tyre njërenë krye edhe njërenë nënëkrye. Krei i Pleqësisë ay do të jetë në vëndit të princit e të mbretit në Shqipëri, ay do të pres' e të përcjellë, ay do të nënëshkruanjë gjithë të vendosurat' e kabinetosë, ay do të thërresë kë të shohë t'udhësë e ta vërë të bënë kabineto të re, kur kur të ndronetë ajo, ay do të hapnjë këshillën' e përgjithçime e të bënë fjalën' e hapjesë. Me një fjalë, do të bënë gjithë ç'bëjnë mbretërët' e princitë në vendet të tjerë; po gjithë këto do t'i bënë një herë kuvënt në këshillë të Pleqësisë e duke marrë edhe mëndjen' e të tjerëvet pleq; e nukë do të bënë gjë me kokët të ti, se një njeri munt të gënjehet' e të lajthitnjë, po pesëmbëdhjetë njerës të pjekurë e të vuarë s'munt të lajthitnjë të tërë. Sado që krei i Pleqësisë do të ketë nder' e kreit të qeverisë, po në punët s'është' ay vetëm, po e tërë Pleqësija, që do të urdhëronjë. Kur të jetë i sëmurë a të ndodhetë jashtë krej' i Pleqësië, nënëkrei do të shohë punë' e të zërë vëndin' e ati.

Pleqtë do të zgjidhenë për katër vjet si edhe krei i tyre; po nukë do të ndrohenë të tërë për një herë; gjymësëtë do të xgidhenë një herë e gjymësëtë pas dy vjeç. Kështu më çdo dy vjet, do të ndrohenë gjymësët' e pleqet. Kreji do të ndrohetë me njërenë gjymësë e nënëkrejt më tjetrenë, që të mos mbesë këshilla kurrë pa krye e pa nënëkrye për një herë. Po në qoftë që nënkrei të xgidhetë për krye në xgjedhjet të dytë, atëherë do të xgidhetë një nënëkrye vetëm për të dy vjetët, q'i kishin mbeturë ati.

Cilido nga pleqtë do të ketë një shkronjë edhe shkronjë' i kreit të këshillësë do të jetë kryeshkronjës. Shkronjësitë nukë do të ndrohenë më pleqtë bashkë. Cilado nga gastrat' e Shqipërisë do të ketë gjithnjë përshkruarje me plaknë, që ka zgjedhurë vetë e këti do t'i shkruajnë për çdo qarje, që të kenë a nga njerëzit' e qeverisë a nga të tjerë e për çdo të metë që të kenë në vëndit.

Shkronjësitë do t'i mbajnë e t'i ruajnë me radhë e me udhë edhe, si t'i këndonjë cildo plak me shkronjësin' e ti, do t'i vënë në këshillët e pleqësisë, për të menduarë ç' duhetë e për të shkruarë krejt të ministrëvet a ati ministri q' është pun' e tij. Kështu Pleqësija do të jetë edhe një mesësh në mjet të vendëset e të qeverisë për të vënë çdo punë n' udhë e që të të mos ketë njeri të qarë.

Pleqësija do të jetë gjithnjë e të mblidhetë për ditë. Veç dy muaj në verë, në muajt të parë gjymësëtë, në të dytët, gjymësët' e tjerë, do të kenë pandalje të venë në vëndet e tyre që të dëfrejnë edhe të shohënë nevojat' e vendit.

Ata që do të xgjidhenë për këshillët të Pleqësisë, do të jenë nga parësija e nga njerës, q'u shkon fjala, do të jenë 30 vjeç e sipër, qënkanë të kënduar' e të mësuarë a jo.

Pleqësija do të vështronjë edhe të vendosurat' e këshillës së përgjithçime e të mbanjë gjithnjë udhën' e mesme duke ruajturë urtësin, zakonet' e vëndit e vetiat' e Shqipëtarëvet e duke xbuturë pakëzë ato që të shohë shumë të rrefkëta e të zjarrra. Duke ndruarë pleqtë, gjithë parësisë së Shqipërisë do t'u vinjë radha të hyjnë në këtë këshillë edhe shumë do të mundinë të bëhenë krye e Pleqësisë; e njeriu do të mos i mbesë ngajë për të qarë; edhe ata që s'janë aqë të mësuarë, sa të shkojnë në kryet të punëvet, do të mundinë të hyjnë në Pleqësit e të mës mbesinë pa pjesë.

X

Këshill' e përgjithçime

Nga çdo nëngastrë do të xgjidhenë dy, do-me-thënë afro më çdo 20.000 vëndës një i dërguarë. Këta që do të bëhenë 100 a pakë më tepr' a më pakë veta, do të mblidhenë në kryeqytet të Shqipërisë e të bëjnë këshillën e përgjithçime, e cila do të mblidhetë një herë në mott e të qëndronjë një muaj, për të vështruarë buxhenë e gjithë punët e përgjithçime të vëndit e shumë punëra, që do t'i dërgonjë kabinetja e Pleqësija. Të

xgjedhuritë, do-me-thënë miset e këshillës' së përgjithçime, do të zgjidhenë për 4 vjet, po më çdo 2 vjet do të ndërrohenë gjymësit' e tyre. Ata që të xgjedhinë, do të kenë mbushurë të 20 vjettë, do të kenë shtëpi, arë e çdo farë gjëje që të paguajnë të pakënë 5 copë (Franga) në mott qeverisë, a të ketë dalë nga një shkoll' e të dijë të shkruanjë' e të këndonjë. Ata që do të xgjidhenë, duhetë të kenë mbushurë të 25 vjettë, të kenë shtëpi e dhë a tjetër gjë që të paguanjë në mott qeverisë të pakënë 10 copa a të kenë mbaruarë një shkollë të dytë a të lartë.

Çdo farë nomi, që të vihetë, e çdo dhënie, që do të hidhetë, e gjithë punërat e mbëdha, si udhët e hekurta etj. Si të mendohen' e të vendosnë mirë prej këshillës së Ministrëvet, do të vihenë në këshillët të përgjithçime e si t'i pëlqenjë kjo këshillë, do të vihenë edhe në pleqisët edhe në të pëlqefshin' edhe prej pleqësisë, do të kthehenë në këshillët të Ministrëvet me nënshkruajet të kreit të Pleqësisë.

Të xgjedhuritë, me të mbledhurë do të zgjedhinë në mest të tyre një krye edhe një nënkrye.

XI Ministritë

Ministrëtë, që do të qeverisinë Shqipërinë pas nomëvet, do të jenë shtatë vetë: i punëravet të brendshme, i punëravet të jashtësme, i ushtrisë e i detit, i bagëtisë, i diturisë, i punëvet të përgjithçime, i besëvet. Njeri nga këta do të jetë krei i gjithëve e i këshillësë, që do të bëjnë këta, kur të jetë krei i gjithëve e i këshillësë, që do të bëjnë këta, kur të jetë Shqipërija më vetëhe; kur të jetë nënë Tyrqinë, krye do të jetë qeverindar' i përgjithçim, i cili do të dërgohetë nga Konstantinopoja për pesë vjet. Port' e Lartë do t'i shkruanjë emënin' e këti Pleqësisë edhe Pleqësija do të mbledhë këshillën' e përgjithçime edhe, në e pëlqefshinë këto dy këshilla atë njeri, do të dërgohetë, në mos, krei i Pleqësisë do t'i përgjigjetë Portësë e t'i thotë të xgjedhë një tjetër, kështu gjer sa të pëlqehetë.

Cilido nga ministrët është i pyeturë për punëratë që do të bëjnë përpara këshillës së përgjithçime e të Pleqësisë edhe krei i ministërve a qeverindar i përgjithçim do të përgjigjetë për të tërë. Këshill' i ministrëve do të mblidhetë nja qe dy herë në javët për të kuvënduarë për punërat të qeverisë' e çdo ministër do të vërë në kuvënt ato punëra, që s'ka kuxuarë dot t'i bëjnë në kokët të ti. Kjo këshillë për ca punëra të rënda do të hynjë në shkruarje – përgjigje me pleqësinë edhe, kur të shohë nevojë, do të bashkohetë me pleqësinë për të kuvënduarë bashkë.

XII Ushtërija

Çdo Shqipëtar do të jetë ushtar që më 20 e gjer më 40 vjeç. Me të shkelurë më të njëzetat, do të hynjë n'ushtërit të mësimi (nizamie) për një mot vetëm. Në këtë mott do të rrijë n'ushtarët (kishllat) më t'afër nga vënd' i ti e të mësonjë diturin' e luftësë e gjithë mësimetë, q'i duhenë një ushtari. Në i mësoftë në më pakë kohë se motëmot do të kërkonjë me të shkruarë lëshimn' e ti edhe, po që ta vërtetonjë urdhëtar' i ti, lëshohetë. Ata që dalinë nga ushtëri' e mësimi, hyjnë n'ushtrit të gatijtë (redif), e cila ndahetë më tri radhë, e para 7 e të dy të tjeratë nga 6 vjet. Radh' e parë mblidhenë një muaj në mott për të përsëriturë mësimnë (talimnë), radh' e dytë dy javë në mott edhe radh' e tretë vetëm një javë. Këta mblidhenë në kryettë nëngastrës' së tyre tek kanë urdhëtar' e tyre edhe armët' e robatë, sicilido me nëmurë të ti. Kurdo që të jetë nevojë e t'epetë urdhërë, në çast ushtëri e gatijtë do të merretë nën' armë, në nevojëra më të mbëdha edhe e dyta e më së fundi e treta radhë; e të shpihenë tek duhetë.

Pas të dyzetavet çdo Shqipëtar është ushtar vëntruanjës (mustahfiz) gjer më 60 vjet. Këta vetë mnë kohët të luftës do të merrenë nën' armë që të ruajnë vëndinë.

Ushtri e Shqipërisë, e cila me këtë mëndyrë në kohët të paqësë nukë do të jetë m'e tepërë se 20.000 shpirt, po në kohët

të luftësë munt të dalë gjer më 500.000 burra, do të jet' e ndarë më katër krahë; një në kufit të Greqisë, një në kufit të lindjesë, një në kufit të veri' lindjesë a të Serbisë edhe një në kufit të veri-perëndimit a të Malit-të-Zi, Janina, Manastiri, Presjtina e Shkodra do të jenë mezet' e këtyre krahëve. Në mest të çdo gastre do të jetë një udhëtar (gjeneral), në mest të çdo gastre një mijës (bimash), edhe nëpër katundërit udhëtarë më të vegjëllë pas nevojësë. Këta udhëtarë nukë do të përzjehenë me ushtërin' e mësimi të cilat do të kenë urdhëtarët e tyre edhe do të ndodhenë në pakë vënde; po do të kenë ushtërin e gatijtë, të cilënë do ta mbledhinë në kohët të mësimi edhe në kohërat të tjera do t'u mbajnë defterëtë n'udhë, do të urdhërojnë edhe ushtërin e ruajtjes (xhandarëtë); edhe kur të ngjanjë një trazim, që të mos arrinjë këta, në çast do të thërrasinë ushtërin' e gatijtë të një radhe e të një a disa katundërive e më këta do ta shuajnë trazimnë e të sjellinë pushimnë.

Ushtëri' e detit do të jetë pak' e ndryshme e të mbesë ca kohë më tepër nën' armë për mësim si edhe kalorësitë e kanonāsitë. Të detit do të jenë në disa anie të luftësë, që do të kenë mezë në Ujë-të-Ftohtë (Pasha-Liman) afër Vlorësë e do të ruajn' anët e detit që n'Ulqyn e gjer në Sallahorë.

XIII Diturija

Në ka një gjë, për të cilënë shqiptarëtë duhetë të kujdesenë më të tepërë, ajo pa ndryshim është Diturija. Gjithë katundëtë e gjithë pshatratë a dy tre pshatra t'afërta bashkë duhetë të kenë shkolla të para edhe qytetetë të kenë nga më shumë se një, pas madhërisë së tyre. Gjithë djemt' e vashatë që më 7 vjeç e gjer më 13 do të jenë të shtrënguarë të venë domosdo në shkollë edhe ata prindërë, që të mos dërgojnë fëmijënë në shkollë, do të qërtohen' e të shtrëngohenë t'i dërgonjë. Mësimi do të jetë pa nonjë pagesë, edhe të varfëret do t'u epenë edhe fletoretë e

karta etj., pa pagesë. Në mes të çdo nëngastre do të jetë një shkoll' e dytë për djemt edhe një për vajzat. Në mest të çdo gastre, do të jenë veç shkollavet të dyta (rrushdije, skolion) edhe të tjera (i' dadije, gimnasion) për djem e për vajza veçan edhe shkolla për mjeshtëri pas vëndit a për bujqësi etj.

Në kryeqytett të Shqipërisë, përveç shkollavet të dyta e të treta do të jetë një gjithëmësime (dar-yl-fyunun, panepistimion) një shkollë ushtërije, një për metaletë e për pyjetë, një për bujqësinë edhe shumë të tjera për dituri e për mjeshtëri të veçanta. Më pastaj edhe dy gjithëmësime duhet të hapenë: një në Shqipëri të Sipërme e një në të Poshtëmet'. Shkoll' e aniërisë duhet të jetë mb' anë detit, tek të jen' edhe aniat e luftës në Durrësë a në Ujë – të – Ftohtë (afër Vlorësë).

Një këshillë diturije (akademie) duhet të jetë në kryeqytett, e cila të kujdesetë për gjuhët' e për livratë, që duhenë etj. Një shtypëto e qeverisë do të meretë me të shtypurë livratë, që duhenë për shkollatë edhe të nxjerrë fletore diturije, të përkohëshme e çdo gjë, që duhetë për të xguarë Shqipëtarët. Disa shoqëria do të bëhenë me ndihmët të ministrisë së diturisë për të shpënë përpara dheshkronjënë, istorinë, dhekërkonjënë (gjeologjia), metalet' e të tjera punëra të Shqipërisë; edhe cilado nga këto do të nxjerrë një herë muajt a më pakë një fletore të përkohçime në të cilët të rrefehetë gjithë ç'ka gjetur' a çpikurë shoqëria.

Në kryeqytett të Shqipërisë do të jenë dy shkolla të mbëdha për gjuhërat: në njërët nga këto do të mësohenë gjuhërat e ra t'Evropës francishtja, greqisht' e re etj., në tjetërët gjuhërat' e vjetëra: Greqisht e vjetërë, latinishtja, arabishtja, persishtja, sankrishtja etj. Cilado nga këto shkolla do të ketë një këshillë, e cila do të jetë e mbledhurë prej njerësësh që dinë këto gjuhëra, edhe do të përpiqenë të shkruajn' e të shtypinë livra mësimi etj., në këto gjuhë, edhe shtypëto e qeverisë do të ketë shkronjat e gjithëve këtyre gjuhe për të shtypurë ato.

Një musië e përgjithçime do të jetë në kryeqytett për gjithë sa gjërëra të vjetëra, shtaturëra, fytyrëra, gurë të shkruar etj.,

që do të gjendenë në Shqipëri e gjetkë edhe qeveri e kësaj musie do të mihnj' e të rëmojë gjithë vëndet e qytetevet të vjetërë për të kërkuarë antikëra. Një tjetërë musië do të jetë për istori të naturtë edhe këshill' e kësaj do të bënë kërtime nëpër të tërë Shqipërit për barëratë, drurëtë, metaletë, gjërërat' e gjalla etj., të Shqipërisë, si edhe gjërërat' e vjetëra të dhetregonjësë e të njeritregonjësve. Cilado nga këto të dy këshilla të musiëvet do të nxjerrë një fletore një herë në muajt, në të cilat të shkruajnë kërkimetë e gjendjet' e tyre edhe shumë diturirëra prej ç'bëhenë n'Evropë e gjetkë për këto punëra. Një bibliotekë' e mathe do të bëhetë e të ketë brënda livra etj., të shkruara të nevojta e të vyera në gjithë gjuhët, që munt të merenë vesh në Shqipëri.

N'ata vëndë të Shqipërisë, që flitenë edhe të tjera gjuhë përveç shqipesë, si bullgarisht, greqisht, vllahisht, ata që flasinë këto gjuhë do të mësojnë në shkollat e para gjuhën e tyre edhe shqipenë bashkë: shkollat e dyta e të lartëta do të jenë shqip, po në dashçinë, munt të bëjnë edhe shkolla të mbëdha në gjuhët të tyre për vethe; po, po s'ditnë të shkruajn' e të këndojnë shqip, në nonjë punë të qeverisë s'hijnë dot, as në këshillat mundinë të xgidhenë si mise.

XIV Punërat' e përgjithçime

Pas diturisë kujdes' e Shqipëtarëvet e m'e mathe nevoj' e tyre do të jetë për punërat' të përgjithçime, të cilatë do të sjellinë begati e pasje të mathe në Shqipëri. Udhëtë, udhët' e hekurta, limanetë, të hapurit' e lumënjet e të kënetavet, metaletë, pyjetë etj., janë më të nevojshimet' e më të vyerat' e punëravet, që do të bënë Shqipërija, me të pasurë duart' e këmbëtë xgidhurë. Udhëtë, për të cilat tani Shqiptarëtë paguajn' e Shqipërisë me ergjënt, munt të goditenë më fort me pakë ergjënt prej një qeverije së drejtë e me nder e të punojnë njerëzit' e kafshëtë pa rrezik më të gjith' anëtë.

Një udh' e hekurtë të nisetë prej Manastiri, e si të shkonjë nga Korça, të ndahetë më dy degë, nga të cilatë njëra të sosetë në Prevezë duke shkuarë nëpër Janinë, e tjetëra të shkonjë në Berat e në Skënderbegas edhe s'andejmi të ndahetë prapë më dy për të sosurë njëra në Vlorë, tjetra në Durrës, duke xgjaturë edhe një degë gjer n'Elbasan. Një tjetërë udhë nga Manastiri të shkonjë n'Ohri e s'andejmi, duke marrë anën' e Drinit, një degë t'unjetë në Shkodrë e në Lesh; tjetra të shkonjë nga Prizreni e të bashkohetë në Ferizovik me udhët të mathe, që vete në Selanik e n'Avstri.

Këto udhëra të hekurta edhe me ca dega të dyta mundinë të mbarohenë në pakë kohë ndo prej shoqërije të huaj, ndo prej Shqipërisë vetë me të marrë pakë hua e të sjellinë në vendit një pasje e një qytetëri të mathe.

Pas udhëvet m'e para punë për të bërë, është Myzeqeja. Kjo fush' e gjerë është një magj' e madhe, që munt t'ushqenjë gjithë Shqipërinë e të nxjerr' edhe shumë drithë e të tjera gjërëra, po që të ndërtohetë si duhetë. Për të ndërtuarë kjo fushë, duhetë të hapenë lumënjtë, Semani, Lum' i Beratit, Devollit etj., si edhe Vjosa e Shkumbini, që rjedhinë nëpër anët të saj. Këta lumënj duhetë të thellohenë e t'u bëhenë mure, tek duhetë, që të mos përmdahetë ujët e tyre nëpër fushët. Atëherë munt t'u bëhenë edhe ca dyerë e vija që të hapen e të mbyllenë e me të cilatë të ujitetë gjithë fusha. Atëherë do të mundinë të përthahenë edhe kaqë kënetë e moçale, në të cilat qëndron ujët' e teprë në verë e prish edhe erën' e gjithë vëndit duke qelburë; edhe në dimërë do të shpëtonjë gjith' ajo fushë nga të qënë të një kënet' e paprerë e mbyturë n'ujë. Myzeqeja do të bëhetë një ar' e gjer' e e gjatë, e – cila, me qënë nën' ujë e me të pasurë një dhë fort pëllor, do të bëhetë një Egjipt' e dytë. Bregoret' e Myzeqesë munt të mbulohenë me vreshta e me ullinj; edhe luadhet' e saj munt t'ushqejnë kuaj e bagëti, sa të mbushinë jo vetëm Shqipërinë po edhe Evropënë.

Të hapurit' e limanit të Durrësit, liman i gjer' e i bukurë n'anët të veriut të këtij qyteti, të cilënë Sulltan Mehmeti e ka

mbyllurë me padituri të ti për të mos hyrë aniet' e Veneçanëvet; të hapurit' e grykës së këtij limani edhe të thelluarët' e të brëndësmit do ta bëjnë këtë qytet të përsëritetë si ka qënë një herë qëmoti e të bëhetë një Trijest' e dytë a një tjetërë Selanik. Edhe shumë të tjerë limane munt të hapen' e të qërohenë nëpër anët t'Adriatikut, si Butrintoja etj., e shumë skela me tregëri të madhe të çpikenë e të venë mbarë.

Një Shoqëri veporësh munt të ngrihetë e të punonjë vapore nëpër skelat të Shqipërisë edhe gjer në Trieste, në skelat t'Italisë e të Greqisë. Vaporë e anie munt punojnë edhe nëpër kënetë të Shkodrësë, t'Ohrisë, të Prespësë etj., si edhe në ca nga lumenjtë, që do të hapenë.

Gjithë këto punëra si edhe pyjet' e metaletë do të vështrohenë prej ministrës së punëravet të përgjithçime. Çdo pyll do të ndahetë më disa gastra edhe gjer sa të vinjë radha të pritëtë gastr' e funditë gastra, q'u pre të parënë herë, do të jetë arriturë për së rish; e kështu gjithnjë do të pritëtë lëndë nga pyjet edhe kurrë pyjetë do të mos mbarohenë, po do të përsëriten' e të jenë kurdo të lulësuarë. Metaletë do të kërkohenë nëpër të gjith' anët të Shqipërisë e të nxirenë kudo të gjendenë.

Edhe mjeshtëritë e të tregërija si edhe bujqësia e bagëtija do të kenë kujdesën' e kësaj ministre, e cila do të përkujdesetë të vejë mbarë në çdo vent ajo mjeshtëri, në të cilët janë mësuarë vëndësitë; leshi, liri, pambuku, mëndafshi, hekuri, druri t'arrihet e të punohetë se të mundetë më teprë, që të mos ketë Shqipërija aqë shumë nevojë të sjellë nga këto zë jashtësmi.

XV Punërat' e besëvet

Një nga ministret, e diturisë a i gjyqit, do të ket' edhe punërat' e besëvet. Një Myfti i math për myslimanëtë, një Eksark për të krishterët' orthodhoksë dhe një kryepiskop për katolikëtë, këta do të vështrojnë gjithë punët' e të tri besëvet

në Shqipëri. Xhamitë, kishatë, teqetë, manastiretë, myftinjë, imamëtë, myezzinëtë, priftëritë e gjithë njerëzit' e vëndet' e besësë, si edhe të pasurat' e gjithë njerëzit' e vëndet' e besësë, si edhe të pasurat' e këtyre e vakëfetë do të vështrohenë e të vihenë mb'udhë prej këtyre të tre zotërinj të mbëdhenj, të cilët do të ken' edhe nga dy këshilla për të meduarë këto punëra. Ministri, që do të ketë edhe të qyrurit' e këtyre punërave, do t'u ndihnjë edhe do t'u vështrojnë' edhe hesapetë, pa përzjerë në punërat, që janë fjeshtë të besësë e në të cilat vetëm këshillat e besës do të mundinë të përzjehenë. Nga të dy këshillatë, që thamë që do të ketë cilido nga të parët' e besëvet, njëra do të jetë e mbledhurë fjeshtë prej njerëzsh të besësë: myftinj, ylema, myderrizë, dervishë, piskopë, priftër, theollogë etj. Tjatra do të jetë, e përzjerë prej të këtyrë njerësësh edhe prej bote. E para do të përzjehetë vetëm në punërat të besësë, do të vështrojnë' edhe livrat' e besësë; e dyta do të vështrojnë qeverin' e xhamivet' e të kishavet do të vështrojnë hesapetë e të tjera të këtyrë gjërëra. Ca nga miset' e këtyre këshillave do të vihenë prej të parëve të besëvet e të vërtetohenë prej kreit të qeverisë duke shkruarë ati nga an' e ministrit të besëvet edhe ca do të xgjidhenë prej vëndeset.

Të parët' e besëvet, do-me-thënë Myftiu i math, Eksarku e kryepiskopi, do të jenë në nder të math, po nukë do të përzjehenë përveç se në punërat të besësë, si edhe myftinj' e tjerë, piskopëtë e gjithë njerëzit' e besësë. Ulemaja, dervishëtë e priftërija do të mos përzjehenë as në mësimet e në shkollat përveç mësimi të besësë, që do ta bëjnë nëpër xhamit, medresët, kishat etj.

Bektashinjtë, të cilët janë mjaft të përhapurë e shumë në Shqipëri, do të kenë një Kryebaba në një vënt të Shqipërisë, i cili do të bënë babanjt' e tjerë e bashkë me një këshillë të mbledhurë prej babanjsh e prej dervishësh të vështrojnë e të vërë mb' udhë punët e teqevet e të Tarikatit.

Gjithë besët' e tjera, do të jenë të çpenguarë e të dlira në Shqipëri; judhenjtë, protestantët etj. Do të kenë nga një krye më vete nënë qyrërit të ministrit të besëvet.

Çdo njeri besën' e ka për vete të ti edhe kurrëkush s'ka të drejtë të shtrëngonjë tjetrinë për të besuarë një gjë a për të bërë një punë të besësë me pahir. Të parët' e besëvet, ylemaja e priftërija vetëm me fjalë e me të mirë do të mundinë të sjellinë botënë n'udhët të besësë edhe këtë nëpër xhamit, medreset, teqet, kishat etj., e jo jashtë. Nonjë njeri nukë do të shtrëngohetë të paguanjë gjë për punërat e për vëndet të besëvet; veç kush të dojë vetë t'apë ç'i do zëmra.

XVI Punët' e begatisë

Shqipëria sot pa pagesavet, që mer qeveri' e Tyrqisë në të katër vilajetet me gjithë kumerqe e krip' etj., nxjerr afro 3.000.000 lira tyrku në mott, përveç ç'vidhen' e ç'hajen' e ç'humbasinë kot.

Është e vërtetë që të shumat' e pagesave janë të tepra si pages' e bagëtivet etj. Edhe duanë unjurë, që të lehcohenë bota. Po kundrejt këtyre janë kaqë gjërëra, që sot humbasinë e venë kot, si pyjetë, metaletë e kaqë gjërëra të tjera, që, po të vështrohenë si duhetë, mundinë të sjellinë një begati të mathe.

Me gjithë këto, e po të vështrohetë si duhetë, Shqipëria munt të ketë në mott shumë më tepër t'ardhurë; po le të na arrijnë 3.000.000 lira francishte, në të cilat s'ka ndryshim; do-me-thënë 60.000.000 franga.

Shqipëria, kur të jetë më vete, duhetë me të parët të godinjë monella të çquara e të çkoqura. Një lirë e artë që të vinjë 20 copë (franga) edhe çdo copë të ndahetë më 100 cinga (santime). Do të ket' edhe gjymësë e pesë copë bashkë si edhe gjymësë e të katërtë të copësë, do-me-thënë 50 e 25-cinga të ergjëntta. Prej niqeli do të ketë monella 21/2 edhe 5 edhe 10 edhe 20 cingash. Këto do të jenë gjithë monellat' e Shqipërisë;

po rëz' e themel' i tyre do të jetë lir' e artë; monellat e ergjëntta e të niqelta do të jenë vetëm për të mbushurë sumat' e vogëla e aqë të pakta, sa të mos mundinë të ndrojnë të vyerët' e të lirësë pas pjacës' s'ergjëndit e të niqelit, si bëhetë sot në Tyrqi nga të qënë të mexhidet' e bardha me barë.

Një bankë kombërishte do ngrehurë që kreit në Shqipëri. Gjith' ata njerës, që kanë të holla e s'dinë ku e qysh t'i ruajnë e humbasinë jo vetëm uzurënë po shumë herë edhe krerëtë, do të lenë të hollat' e tyre pa frikë në këtë bankë të vërtetuarë e të zotuarë prej qeverisë. Edhe pagesatë që do të mbledhë qeverija, nukë do t'i mbanjë nëpër arka, po do t'ia apë në çast bankësë. Banka do të ketë në çdo gastrë e në ca nënëgastra të treka dega të sajte. Kështu kjo bankë do të jetë gati nëpër tërë Shqipërit edhe njeri do të mos ketë nevojë të mbanjë të holla në gjit e në kuletët; banka do të jetë arkëtor i gjithë botësë. Kjo gjithë të hollatë, që do të marrë nga bota e nga qeverija, do t'i punonjë e të sjellë begati e bukuri në mëmëdhet edhe në vëndit t'atyre do të nxjerrë monellë të kartët (banknot) edhe këto do të përdorenë më tepër në botët për të mos mbeturë ari e ergjendi pa punuarë e pa uzurë.

Dy gjërëra i prishinë shumë herë njerëzit' e një qeverije: rog' e tepër q'u hap udhën' e prishjes' e së madhërisë, edhe rog' e pakë q'i bën të vjedhin' e të mos vështrojnë punë. P'andaj në Shqipëri duhetë të mos ketë as rogë shumë të mathe, as shumë të vogëlë.

Për shëmbëllë mundimë të shënojmë rogat' e nënëpunësët e të shohëmë sa munt të bëhenë gjithë muajt.

Kështu gjithë të prishuratë nukë bëhenë shumë më tepër se 2 milion lira edhe teprojnë afro një milion lira, të cilatë do të prishenë për të bërë udhëra të hekurta, udhëra, qerereje, limane e të tjera punëra të përgjithçime, si edhe anie e vapore për luft' e për tregëri. Këto gjërëra duke shpënë gjithnjë sa mbar' e më mbarë, do të shtojnë mot më mot më tepër t'ardhurat e Shqipërisë, aqë a munt të vinjë një ditë që të qeverisetë vëndi vetëm me pagesat; e kumerqevet e të

tregërivet, edhe të shpëtojnë fshatarët e varfër nga pagesatë, q'apënë për vetëhe, për bagëtiti, për dhet e për shtëpit të tyre pagesa që po u thyejnë mezë e s'i lënë të marrënë frymë. Atëherë Shqipëtarët, si Amerikanët sot, do të rojnë si në parajsë.

Monell e Shqipërisë më njëret faqe do të ketë një shqipe të qëndruarë më këmbë me krahë gjymësë hapurë e me një yll (Hyjnë) mi ballët' shënjën e Shqipërisë, do-me-thënë, edhe rrotullë emënin' e Shqipërisë e nënë këmbët të shqipesë monë, q'është shtypurë. Në faqet tjetër do të ketë në mest të një redhi prej degash numurinë edhe nënë të emënin e copëvet a të cingavet.

XVII Katundëritë

M'i lumtur' i vëndevet në botët është ay tek ndjehetë fort pakë dor' e qeverisë. Sa të mundetë, qeverija të mos ketë të bënë drejt për drejt me vëndësët. Për këtë punë duhetë të jenë katundëritë të goditura bukurë e vëndësitë të mos njohënë përveç këtyre edhe këto të njohënë qeverinë e të kenë të bëjnë me të. Pagesatë do t'i mbledhë katundërija e t'ia apë qeverisë; gjuqet' e vegjëlë në mest të botësë do t'i vështronjë katundërija, udhët' e vogëla nëpër mest të pshatravet, rrugat' e qytetevet do t'i ndërtonjë katundërija; shkollat e para, tregjetë e të tjera punëra të qytetevet e të pshatravet si edhe pyjet e kopshtat' e përgjithçim e arat' e vreshtatë do të jenë nënë qyrërit të katundarisë.

Çdo qytet i vogël do të quhetë një katundëri (beledije) të mbëdhenjtë do të ndahenë më dy a më tepër katundëri. Nga katundet e pshatrat disa që janë afër njëri jattrit e bëjnë gjithë bashkë një pellk a rreth; do të zihenë një katundëri. Kështu çdo nënëgastrë do të jetë e ndarë më disa katundëri.

Çdo katundëri do të ketë mbledhjen' e përgjithçime të saj, në të cilët do të pshillenë gjithë burratë, që kanë shkuarë të 20 vjettë e që kanë të pakënë një shtëpi e një arë a vreshtë a kopshtë

Përmbledhje

Nga gjithë sa thamë merretë vesh fort mirë se qysh munt të qeverisetë Shqipëria e se sa vënt i bukurë do të bëhesh me një qeveri të këtillë! Sa do të vinte mbroth e të prokopsetë! Në pakë kohë do të bëhesh një nga më të bukuritë vënde t'Evropësë e të gjithë dheut. Me këtë mëndyrë kombi shqiptar në pakë kohë do të bëhesh një nga më të zgjuarët' e nga më të qytetëruarëtë kombe të dheut e Shqiptarëtë, që kanë kaqë qint vjet që po rojnë në robëri, në varfëri e në shtrëngim të math, do të bëheshinë gjithë të pasur' e të lumturë e të roninë si njerës!

Ç'duhetë për të shpëtuar ky i gjoë komp e ky i varfërë vënt nga kjo zi e mathe, q'e ka mbuluarë e nga gjithë këta rezike q'e qanë rrethuarë, e për të lulëzuarë ashtu si thamë? Fort pakë gjë; vetëm dëshirë! Arrin të duamë: poqë të duam, e kombi në dëshirë

tij. Shqipëtarët' e vërtetë janë veçan vëllezër në mest të tyre; vëllazëri' e këtyre duhet të jetë aq' e shtrënguarë, sa gjë të mos ta ndanj' e ta çanjë dot e gjë të mos hynjë dot në mest të tyre. Qysh janë Frankmasonët' e Bektashitë vëllezër në mest të tyre, kështu duhet të jenë edhe Shqiptarët' e vërtetë.

Shqipëtar është çdo njeri i pjellë prej Shqipëtarësh e që flet shqip, po Shqipëtar i vërtetë është' ay që ka mendjen' e xembrënë Shqipëtar. Këta Shqipëtarët e vërtetë janë me të vërtetë' e fjeshtë shqipëtarë. Duanë gjuhën' e kombin' e tyre edhe përpiqenë për mbrodhësit të mëmëdheut. Kur të bëhenë gjithë Shqiptarët a më të shumë' e tyre kështu shqipëtarë të vërtetë, Shqipëria atëherë është e bërë e e shpëtuarë nga çdo rrezik. P'andaj çdo Shqipëtar duhet të parë në të jetë vetë a të bëhetë Shqipëtar i vërtetë e pastaj të përpiqetë të bënë edhe të tjerë shokë, që ca nga ca e njëri pas tjetrit të bëhenë të gjithë Shqipëtarë të vërtetë.

Sot shumë Shqipëtarë, nëntëdhjetë për qint, munt të themi, s'janë Shqipëtarë as me mënt as me zemrë; kombin' e tyre e gjuhënë s'e duanë as e nderojnë s'duanë të këndojn' e të shkruajnë në gjuhët të tyre, edhe shumë kanë turp edhe të flasin shqip! Po në kanë ata turp të thonë që Shqipëria është mëma jonë, Shqipëria ka më shumë turp e dhuni të duke të që ka të tillë bij! Kombi shqipëtar s'është komp kaqë trim e kaq' i xgjuarë, s'është turp po është nder i math. Në ka mbeturë pas kombi ynë' s'është faj' i ti, po është faji ynë; në ka mbeturë gjuha shqip e pashkruarë, s'ka mbeturë, se është gjuh' e ligë e e metë, po vetëm se s'jemi kujdesurë na ta shkruajmë. S'na ka faj kombi, s'na ka faj gjuha, faj është' i yni. Jemi m'i vjetri komp i Evropësë edhe m'i fisçmi e më trimi; flasimë më të vjetrenë e më të mirënë gjuhë të farësë arjanë.

Ata Shqiptarë, që s'dinë të çmojnë kombin' e gjuhën' e tyre e s'i pëlqejnë e s'kanë turp të duanë të quhenë Tyrq, Greq, Shqeh a të tjerë, ata janë tradhëtorë të çmendur' e të paditurë. Qënj' e tyre është një turp i math për Shqipërin' e për kombinë shqipëtar. Sa i math turp kur një Shqipëtar, në rëmbat e të cilit

lëcin gjaku i Skënderbeut e i shokëve të ti, të poshtonjë kombin' e ti e gjuhën e mëmës së ti e të nderonjë një gjuhë të huaj, të cilënë përpiqetë ta vëndosnj' e ta përndanjë në vëndit t'asaj! Përpiqetë që djemt e ti e niprit' e stërnipërit të mos dinë shqip e të mos quhenë Shqipëtarë! I math turp për Shqipërinë të ketë pjellë të këtillë djem! I math turp qënia e rojtj' e të këtillë njerësve mi faqe të dheut! Kush munt të jetë m'i lik e m'i pështirë se ay që s'do e s'nderon mëmën' e ti, po e heth më një çip e i vjen turp të thotë q'është i bir' i saj?

Turp' e të këtillëve njerës është turp për mëmëdhenë tënë! Përveç dheut tënë nonjë vënt në botët s'ep të këtillë pemë të hidhurë! Kaqë të pasurë Shqipëtarë kanë prishurë gjithë gjën' e tyre për mbrodhësit të një kombërije, q'është armiku i kombërisë së tyre; për të bërë djemt' e tyre e të vëllezërvet të harojnë shqipenë e të mos quhenë Shqipëtarë! Këta s'janë armikë, s'ka fjalë për të quajturë këta trathëtorë të liq e të fëlliqurë! S'ka Shqipëtarë, thonë Shqipëtarët s'janë komp më vetëhe, janë Greq thonë ca. Tyrq thonë të tjerët. Shqeh, thonë ca të tjerë. O! Sa fjalë e rëndë për gojë të një Shqipëtar! O qysh ua nxë goja këtë fjalë faqezesvet!

Të këtillë njerës duhet të mos jenë në Shqipëri, as mi faqet të dheut; dheut i rëndojnë teprë këta trathëtorë: s'i mban dot; të çporenë! Çdo Shqipëtar i vërtetë duhet të përkujdesetë që të mos mbesë as një i këtillë Shqipëtar, se i sjellinë dëm e turp të math gjithë Shqipërisë e shqipëtarisë. Çdo Shqipëtar duhet të parë në të bëhetë vetë Shqipëtar i vërtetë, pastaj të bënë të tjerët, sa të muntjnë më teprë. Të kujdesetë që të vejë mbarë e të përhapetë gjuha shqip, do-me-thënë të shkruarët' e të kënduarët' e gjuhës sonë e të shtohetë mësimi e diturija në gjuhët tënë. Me një fjalë, të përpiqetë që të jet' edhe kombi ynë një nga kombet' e qytetuarë e të ndrituarë. Po të përpiqemi gjithë për këtë punë, kombi ynë, me të qënë në naturët i xgjuar' e trim, në pakë kohë do të bëhet një nga më të ndrituarët' e nga më të qytetuarëtë kombe t'Evropësë.

e mundinë ta mësojnë në pakë kohë, do të kenë voli të mësojnë mjaft dituri; edhe bariu, edhe bujku, edhe mjeshtër i murevet do të mos jenë pa dituri.

Këto punëra janë nga të drejtatë tona; kush të mos na lerë të punojmë në këtë udhë të së drejtësë e të mirësisë, na ka rëmbyerë të drejtënë nga dora jonë; është e drejta jonë të përpiqemi me fjalë, me punë, me gojë, me dorë, me pëndë, me armë, që të çkëputimë të drejtënë tënë nga thonjt' e atyre që na e kanë rëmbyerë. Nukë duamë të rëmbejmë gjën' e tjastrit, po s' duam të lemë edhe gjënë tënë e të drejtën' e sheshit të na i rëmbejnë me pahir. Të përpiqemi për të drejtët tënë, për gjuhët tënë, për kombërit tënë, për të mirët të kombit tënë; kush të na qëndronjë përpara e të na ndalonjë në këtë udhë të shënjtuarë, ta shtyjëm, ta rëzojmë, ta shkelim' e të shkojmë tutje! Të nxjerrimë zënë, të thëresimë, të na dëgjonjë bot' e qytetuarë, të na ndihnin' edhe ata në të drejtët të bekuarë, që duamë të

Të mos trëmbemi nga gjëkafshë, të përpiqemi e të

PERËNDIJA, E DREJTA, KOMBI, GJUHA! SHQIPËRIA, SHQIPËTARIA!

Ja qëllimi ynë! Ja puna jon' e shënjtuarë! Ja besa jonë! Gjith' ata që kanë këtë qëllim, janë vëllezëritë tanë! Në mest të Shqipëtarëve të vërtetë s'ka nonjë ndarje, nonjë çarje, nonjë ndryshim! Janë të tërë vëllezrë, të gjithë një trup, një mendje, një qëllim, një besë!

Funt

Fjalori i veprës

A

AFORIZËM - çkishërim
AFALMË-A - statujë
ANË (MARR) - (marr) pjesë
ARMIKËRI-A - armiqësi

B

BOJARËRI-A - principatë me një bujar në krye
BRESHËRIMË - breshër që zgjat, që përsëritet
BYRYNXHYKE - pëlhurë shumë e hollë mëndafshi

C

COPËMBLEDHËS - tagrambledhës

Ç

(I) ÇKREPËTUARË (SHKËMB...) - (shkëmb) me shkrepë
(I) ÇPENGUARË - i papenguarë, i lirë
ÇPËRMENT - trullos, hutoj
(I) ÇPËRNDERË - i turpëruar, i çnderuar, i poshtëruar

D

DITARE - gazetë e përditshme
DLIRI - liri
(I) DLIRË - i lirë
DOBËTI-A - dobësi
DORËHAPURI-A - shpirtmadhësi
DRAGOLE TË QELTËRTA - vogëlsira prej qelqi

DH

DHEKËRKONJË - gjeografi
DHESHKRONJËS - gjeograf
DHETREGONJË - gjeologji

E

EKSARK - mëkëmbës